

POPULAARNE SARI
MARKSISMI-LENINISMI ALALT

M. ROSENTAL

MIS ON MARKSISTLIK
TUNNETUSTEORIA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

POPULAARNE SARI MARKSISMI-LENINISMI ALALT

L
R72m

M. ROSENTAL

MIS ON MARKSISTLIK TUNNETUSTEOORIA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Originaali tiitel:

М. Розенталь

ЧТО ТАКОЕ МАРКСИСТСКАЯ ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ

Москва, Госполитиздат 1955

Tõlkinud G. Valgma

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

20825

Me teame hästi, millist määratu suurt osa etendab tunnetamine inimeste elus, ühiskonna elus. Oma olemasoluks ja oma elu paremaks muutmiseks peavad inimesed endale allutama loodust, teda ümber kujundama. Meid ümbritseva maailma tunnetamiseta on see aga võimatu.

Tunnetamise tähtsus inimeste elus saab eriti arusaadavaks, kui me võrdleme inimest ja looma. Loom võib eksisteerida ainult seetõttu, et ta leiab teda ümbritsevas looduses vahendeid oma olemasoluks. Ta tarvitab loodushüvesid valmis kujul — taimi, marju ja loomi, mis kõlbavad toiduks. Kuid loom ei ole suuteline teda ümbritsevaid tingimusi **ümber kujundama** ega **muutma** vastavalt oma vajadustele.

Selleks, et loodust ümber kujundada ning teda oma vajadustele allutada, ei ole küllalt neist **looduslikest** organitest, mis on loomadel olemas. Käppade, küünte ja hammaste abil võivad nad kasutada olemasoluks vajalikke vahendeid valmis kujul, kuid ei ole suutelised uusi elatisvahendeid **looma**. Selleks on vaja kunstlikke **tööriistu**. Kuid ükski loom ei ole võimeline valmistama kõige lihtsamatki kunstlikku tööriista. Isegi niisugused loomad nagu ahvid on paremal juhul võimelised käsitsema keppi, mille abil nad ulatavad või löövad alla puu otsas kasvava vilja. Kuid ka seda keppi ei valmista ahv ise, vaid leiab selle valmis kujul.

Olemasoluks vajalike vahendite hankimisel ei piirdu inimene oma looduslike organitega — käte ja jalgadega. Inimene erineb loomast peamiselt selle poolest, et ta loob kunstlikke tööriistu. Lihtsateks tööriistadeks on haamer, kirves, puuader; keerukamateks — rauast ader, masinad ja tööpingid. Ainult niisuguste vahendite abil võib inimene loodust muuta, endale vajalikke taimi kasvatada, tuule või vee jõudu ära kasutada ning maapõuest maaki kaevandada.

Töö, s. o. looduse mõjutamine kunstlike tööriistade abil olemasoluks vajalike uute vahendite tootmise eesmärgil etendab inimese elus ülitähtsat osa. Ilma tööta ei saaks inimühiskond eksisteerida.

Ilma teadmisteta ei ole tööalases tegevuses võimalik sammugi astuda. Ei saa isegi kõige lihtsamat eset valmistada, kui ei teata, kuidas peab kulgema tööprotsess ning kui pole teada materjali omadused, millest seda eset tehakse.

Praegu teab iga laps, kuidas tuld saada. Kuid muistsel ajal inimesed ei teadnud seda ega kasutanud tuld; seetõttu kannatasid nad kohutavat puudust ning külma. Möödus väga palju aega, enne kui nad teada said, kuidas tuld saada ja kuidas seda kasutada.

Sellest ajast peale, kui inimene õppis tuld hankima, tungis ta tänu oma tööle järjest sügavamale looduse saladustesse. Töö aitas tal tunnetada loodusjõude. Tunnetamine omakorda aitas tal paremini ja kiiremini neid jõudusid valitsema hakata, neid endale allutada, s. o. edukamalt töötada.

Kui tunnetamine on nii suure tähtsusega, siis on loomulikult tähtis teada, mis on tunnetamine, kuidas inimene tunnetab teda ümbritsevat maailma, kuidas toimub meie teadmiste õigsuse kontroll. Neist küsimustest õige arusaamine ja nende õige

lahendamine on maailma tunnetamiseks suure tähtsusega; nende küsimuste ebaõige lahendamine segab tunnetamist ning pidurdab seda.

Kõigile neile küsimustele annab ainuõige vastuse marksistlik tunnetusteooria, mille põhiteese me püüame selles brošüüris seletada. Marksistlik tunnetusteooria või tunnetusõpetus on tähtis osa sellest filosoofiateadusest, mida nimetatakse **dialektiliseks materialismiks**.

Tunnetusteooria kõigi küsimuste hulgas on eriti tähtis küsimus sellest, kas inimesed on võimelised maailma tunnetama, kas maailm on tunnetatav. Selle küsimuse õigest lahendamisest sõltub ka ülejäänud küsimuste lahendamine. Sellest küsimusest me alustamegi.

1. KAS ME OLEME VÕIMELISED ÕIGESTI TUNNETAMA MEID ÜMBRITSEVAT MAAILMA

Iga inimene, tuginedes oma isiklikele kogemustele, ütleb ilma pikemalt mõtlemata: jah, me oleme võimelised tunnetama ning tunnetame meid ümbritsevaid nähtusi.

Kuid nii imelik kui see ka pole, on selle küsimuse üle paljude sajandite jooksul toimunud ning toimuvad ka praegu filosoofide hulgas ägedad vaidlused. On filosoofe, kes arvavad, et maailm pole tunnetatav ning et me pole võimelised asjadest mitte midagi teadma. Neid filosoofe nimetatakse **agnostikuteks** (sõna «agnostitsism» tuleb kreekakeelsest sõnadest «a» — mitte, «gnosis» — teadmine). Agnostitsism on **idealistliku** filosoofia üks vorme. Iga agnostik on idealist.

Kuid mis on idealistlik filosoofia?

Ammust ajast, paljude sajandite ja isegi aastatuhandete jooksul on filosoofias käimas võitlus kahe

põhileeri või -suuna vahel. Need kaks teineteisele täiesti vastandlikku suunda on **materialism** ja **idealism**.

Materialistid ja idealistid vastavad erinevalt filosoofia **põhiküsimusele**: mis on maailmas primaarne ja mis sekundaarne — kas materia, loodus või teadvus, ideed. Kas materia, loodus on teadvuse, ideede produkt või vastupidi, teadvus, ideed on materia, looduse produkt?

See küsimus on põhiküsimuseks sellepärast, et tema lahendamisest sõltub lähenemine kõigile teistele teaduse ja praktilise tegevuse küsimustele. Selle küsimuse üht- või teistviisi lahendamine määrab ära erinevad vaated maailmale tervikuna.

Idealistlikuks nimetatakse niisugust filosoofiat, mis peab ideed, vaimu, teadvust primaarseks, määravaks, materiat, loodust aga sekundaarseks, ideest ja teadvusest sõltuvaks. Idealistide õpetus ei erine sisuliselt millegi poolest religioonist, usust jumalasse. Samuti nagu õpetab usk, et jumal lõi maa, mered ja ookeanid, kogu elava maailma, kaasaarvatud inimene, nii väidavad ka idealistid, et loodus on mingisuguse vaimse jõu looming. Jumala asemele seatakse ainult «idee», «vaim».

Idealistide arvates sõltub inimeste ühiskondlik elu ja ühiskonnas kehtiv kord samuti inimese tahetest, tema ideedest. Inimese ideed määravad ära ühiskondliku elu see- või teistsuguse korra. Kas inimesed elavad kapitalistlikus või sotsialistlikus ühiskonnas — see on idealistide teooria järgi seletatav ainult inimeste soovidega, vaadetega, teadvusega.

Idealismi vastu võitlevad filosoofid-materialistid. Tuginedes teadusele ja asjade tegelikule olukorrale tõestavad nad, et loodus, materia on primaarne, teadvus, ideed aga on sekundaarne, matee-

ria arenemise produkt. Seepärast nimetataksegi neid materialistideks, et nad peavad primaarseks mateeriat, aga mitte ideesid. Täielikus kooskõlas teadusega käsitavad nad mateeriat kui igavesti eksisteerivat. Mateeria, loodus oli olemas ka siis, kui polnud mitte ainult mõtlevat inimest, vaid ka mitte mingisuguseid teisi elusolevusi, järelikult, kui ei olnud ja ei saanudki olla mitte mingisugust teadvust, mitte mingisuguseid ideesid.

Marksistlik filosoofia on materialistlik, sest marksism kaitseb rangelt seda ainuõiget maailma-vaadet. Marksism seletab materialistlikult ka ühiskondlikku elu, näidates, et ka ühiskonna arenemises on primaarseks, määravaks inimeste materiaalsed elutingimused. Ühe- või teistsuguse ühiskondliku korra olemasolu ei sõltu mitte inimese tahtest, vaid ühiskonna materiaalse elu tingimustest.

Küsimus sellest, mis on primaarne ja mis sekundaarne, moodustab ainult ühe külje sellest küsimusest, mis jaotab filosoofid materialistide leeriks ja idealistide leeriks. Sellel küsimusel on veel teine külg, mille ümber samuti toimub võitlus materialistide ja idealistide vahel. See on küsimus sellest, kas maailm on tunnetatav, kas inimene on võimeline oma aistingute, kujutluste ja mõistete abil õigesti tunnetama teda ümbritsevat reaalsust.

Idealistlikku filosoofiat iseloomustab maailma tunnetatavuse eitamine. Tõsi, on ka niisuguseid idealiste, kes ei eita seda, et inimene on võimeline tunnetama asjade reaalseid omadusi. Kuid ka nemad väidavad, et inimene ei tunneta mitte loodust, mitte mateeriat, vaid mingisugust saladuslikku, nähtamatut vaimu, kes olevat loonud looduse ning olevat ise kõikide asjade alus.

Kui aga võtta tänapäeva idealiste kapitalistlikes maades, siis on nad peaaegu kõik agnostikud, s. o.

propageerivad seda, et maailma on võimatu tunnetada.

Ka selles küsimuses võitlevad materialistid idealistliku filosoofia vastu, agnostitsismi vastu. Materialistliku filosoofia tähtsaimaks jooneks on selle tunnustamine, et inimesed on võimelised tunnetama ja tunnetavadki maailma. Inimkonna kõik kogemused, teaduse määratu suured edusammud kinnitavad materialistliku filosoofia õigsust ja lükavad ümber idealistide teooriad.

Kui idealistlik filosoofia siiani on olemas ja kaitseb lootusetuid seisukohti, siis on see seletatav peamiselt sellega, et temast on huvitatud kapitalistlike maade ekspluataatorlikud klassid.

Kodanlik riik toetab idealiste nende võitluses ainsa teadusliku — materialistliku maailmavaate vastu. See on ka arusaadav. Kodanlus püüab oma võimu säilitamiseks hoida rahvast pimeduses ja harimatuses. Selle saavutab ta mitte ainult vägivalla abil, vaid ka religioosse ja idealistliku mürgi abil. Ja mida halvemini käib kodanluse käsi ning mida otsustavamalt astuvad rahvahulgad välja kapitalismi vastu, seda ulatuslikumalt kasutatakse seda ideelist mürki võitluses töötajate vastu.

Et paremini aru saada, kuidas ja milliste võetega püüavad idealistid-agnostikud tõestada oma täiesti valet teooriat selle kohta, et maailma pole võimalik tunnetada, kujutleme, et vestlevad kaks inimest, kelledest üks kaitseb teaduslikku, materialistlikku filosoofiat, teine aga maailma tunnetamata idealistlikku seisukohta.

Materialist: Te väidate, et inimesed pole võimelised tunnetama meid ümbritsevat maailma. Kuid vastake lihtsale küsimusele. Ma näen puud. Kas võib siis kahelda, et ma tõesti näen puud? Kuidas saab eitada niivõrd ilmset asja?

Idealist: Kuigi see näib olevat ilmne, eksite te ometi. Teile ainult tundub, et teil on tegemist reaalselt olemasoleva puuga. Tegelikult on teil tegemist oma aistingutega, kujutlustega puust. Ja inimene pole võimeline teadma mitte midagi muud peale omaenda kujutluste, aistingute. Mis on teie kujutus puust? See on aisting lehtede värvist, aisting tüve suurusest, aisting oksade asetusest ja nii edasi. Teie kujutus puust ei sisalda mitte midagi peale nende aistingute.

Materialist: Oletame, et see on nii. Kuid millest tekivad siis inimesel need aistingud? Kas pole siis selge, et kui ei oleks puud, siis poleks ka inimeste kujutlusi puust? Tähendab, lugu on siis nii, et minust sõltumatult eksisteeriv puu kutsub minus esile teatud kujutlused ja need kujutlused ei peta mind: ma näen tõesti reaalselt puud.

Idealist: Ei, see pole nii. Inimesele on antud ainult tema aistingud ja peale nende ei või ta midagi teada. Seda küsimust, kas meie aistingud peegeldavad või ei peegelda puud, on lihtsalt võimatu lahendada.

Materialist: Te siiski ei vastanud minu küsimusele: mis kutsub esile minu aistingud ja kujutlused puust?

Idealist: Ma kordan, et sellele küsimusele on raske, õigemini võimatu vastata. Võib-olla, et väljaspool meie aistinguid eksisteerivadki reaalsed asjad, näiteks puud, mis neid aistinguid tekitavad. Ja kuigi seda tunnustada, siis lugu ei muutu põrmugi. Me ei või teada saada, mis puu reaalselt on, kuna me ei saa minna väljapoole oma kujutluste piire.

Materialist: Aga kui teie arvates me ei või asjast enestest midagi teada, mis mõte on siis tunnustada seda, et need asjad on reaalsuses olemas? Kas

poleks õigem saada teie seisukohast aru nii, et peale inimese aistingute pole midagi olemas, et on olemas ainult aistingud puust, mitte puu ise?

Idealist: Jah, sõna kõige otsesemas mõttes on olemas ainult minu aistingud puust, kuid mitte puu ise... Kuid miks te muigate?

Materialist: Teid kuulates tärkas mul mõte, et minuga juttu ajades te peate kahtlema ka minu olemasolus. Kui ausalt ja avameelselt teie arvamust lõpuni arendada, siis peab iga inimene arutama nii: ainult mina eksisteerin, kõik muu, kogu maailm on ainult minu enda aistingud; maailm eksisteerib vaid niivõrd, kui võrd ma teda aistin. Midagi taolist on normaalselt mõtleval inimesel raske uskuda. Seepärast ma muigangi...

Katkestame meie kujutletavate vestlejate kahekõne. Me ei pannud idealisti-agnostiku suhu ühtki mõtet, mida poleks filosoofid-idealistid väljendanud.

Muidugi, mitte igal idealistil, kes kaitseb taolist teooriat, pole julgust kuulutada, et tema filosoofia seisukohalt eksisteerib ainult tema ise, kogu ümbritsev maailm aga — see on tema, filosoofi, aistingud. See oleks liiga ilmne rumalus, et seda saaks edukalt kaitsta. Seepärast kasutavad idealistid oma teooria tõelise mõtte varjamiseks maskeeringut. Kuid milliseid riukaid nad ka ei kasutaks, jääb nende vaadete mõte samaks: loodust, kogu meid ümbritsevat maailma asendavad nad inimeste aistingutega, kujutlustega.

Tuleb öelda, et idealistide-agnostikute siinkohal äratoodud arutlused asjade tunnetamatuse kohta on tänapäeva kodanlikus filosoofias domineerivad. Kapitalistlikes maades levitavad seda valet sajad raamatud ja artiklid. Sageli juhtub seda, et isegi välismaa suured teadlased, kel on teeneid teaduse

ees, satuvad idealistide õnge ning lähevad õigelt teelt kõrvale.

Tegelikult on agnostikute idealistlik õpetus algusest lõpuni vale. Kui olukord oleks niisugune, nagu seda maalivad agnostikud, siis muutuks inimeste olemasolu seletamatuks imeks. Kui loodus tõesti oleks seitsme pitseri taga peituv saladus, kuidas oleksid siis inimesed saanud teda allutada oma vajadustele? Kuidas saaksid nad toota vilja, valmistada masinaid, ehitada maju, kaitsta ennast haiguste vastu?

Inimene harib maad, künnab seda, väetab, heidab seemne mulda. Kui tärkavad esimesed tõusmed, hoolitseb ta nende eest, jälgib, et neil oleks piisavalt niiskust, kõrvaldab umbrohu. Ta teab, et niisuguse töö tulemusel valmib saak.

Miks siis teeb inimene nii veendunult kõike seda tööd, kahtlemata seejuures positiivsetes tulemustes? Vastus on täiesti selge: sellepärast, et ta on tunnetanud taimede olemust ning nende vajadusi. Tuhandeid ja kümneid tuhandeid kordi korratud kogemused kinnitavad tema teadmisi, laiendavad ja täiustavad neid, ja need teadmised aitavad inimesel loodusjõude oma huvides ära kasutada. Ilma pinnase ja seemnete omadusi ning taimede kasvu-tingimusi tundmata, olgu see tundmine isegi mitte-täielik, ei saaks inimesed toota endale vilja.

Inimesel on vaja anda metallile teatud kuju. Ta hakkab kindlalt tegutsema. Kuumendab metalli teatud, talle varem teadaoleva temperatuurini. Metall on sulanud, nüüd võib seda valada mistahes vormi.

Mis võimaldab inimesel nii kindlalt tegutseda ka antud juhul? Eks ikka see, et ta on tunnetanud metalli tegelikke omadusi, teab temperatuuri, mille juures see või teine metall sulama hakkab.

Alles hiljuti nõudsid taudid ohvriks tuhandeid

elusid. Näiteks on lastele raskeks ja ohtlikuks haiguseks difteeria. Varem oli arstiteadus selle haiguse ees peaaegu abitu. Kuid juba möödunud sajandi lõpul avastati, et selle haiguse tekitajaks on niinimetatud difteeria-kepikesed (mikroobide eriliik). Varsti leiti kindel abinõu võitluses selle haiguse vastu — süstimine. Nüüd ei ole difteeria lastele enam nii ohtlik.

Millest kõnelevad toodud näited? Sellest, et loodus on täiesti tunnetatav.

Seda järeldust kinnitavad mitte ainult inimeste jhiskondliku elu kogemused, vaid ka vaatlused loomade elust.

Suur vene teadlane J. P. Pavlov töötas välja õpetuse kõrgemast närvitalitlusest ja tõestas, et loomad võivad eksisteerida ainult seetõttu, et nad on võimelised õigesti reageerima neid ümbritsevate keerukate tingimuste ühe- või teistsugusele muutmisele (teisiti öeldes, õigesti **peegeldama** ümbritsevad tingimusi).

Muidugi ei saa seda reaalsuse tingimuste peegeldust loomade peaaigus ära segada inimese tunnetamisega. Töölase tegevuse alusel seletab inimene loodusnähtusi, avastab looduseadusi, loob teaduslikke teooriaid. Seda ei suuda ükski loom. Kuid loomade elu oleks võimatu, kui nende peaaigus ei peegelduks **õigesti** asjade ja selle keskkonna see- või teistsugused omadused, milles nad asuvad.

Tõepoolest, kas saaks loom eksisteerida, kui ta selle asemel, et tulest eemale hoiduda, tormaks tulle? Või kas loomad ei hukkuks näljast, kui neil poleks võimet otsida ja leida toitu? Või kas oleks loomade elu võimalik, kui nad endas poleks välja arendanud vilumust tunda rea tundemärkide järgi oma vaenlaste lähenemist?

Loomad sünnivad ju ilma paljude niisuguste har-

jumusteta, mis võimaldavad neil kohaneda kõige keerukamate elutingimustega. Muidugi ei ole vaja õpetada loomi süüa. See oskus on neile omane sündimisest saadik. Kuid ainuüksi «valmis» harjumustega, mis antakse pärivuse teel edasi põlvest põlve, ei saaks loomad oma elu kauaks säilitada, sest tingimused, millistesse nad satuvad pärast oma sündimist, on keerukad ja rasked. Pealegi on need tingimused muutlikud, nad muutuvad, ja sageli üsna kiiresti. Need muutused peavad õigesti peegelduma loomade peajus, sest teisiti ei saaks loomad kohaneda ümbritseva keskkonnaga.

Niisi isegi loomade peajus peegelduvad õigesti nende elutingimused. Mida on siis väärt idealistide naeruväärne teooria, mis väidab, et peale omaenda kujutluste ja aistingute pole inimene võimeline midagi teadma.

Maailm on tunnetatav — niisugune on ainuõige järeldus, mis tuleneb kõigist inimühiskonna arenemise kogemustest, teaduse ja tehnika grandioosetest saavutustest.

Meid ümbritseva maailma tunnetatavuse eitamine idealistide-agnostikute poolt langeb ühte religiooni õpetusega inimõistuse võimetusest. Religiooni seisukohalt ainuüksi jumal teab kõik ja suudab kõik, inimene peab aga pimedast peast uskuma jumalasse ja leppima oma saatusega. Religioon nõuab inimeselt kummardamist jumala «kõikvõimsuse» ees, ennast aga pidama haletsemisväärseks, tühiseks olevuseks, kes pole võimeline tunnetama asjade olemust.

Idealistide õpetus maailma tunnetamatusest ongi ülimal määral kahjulik seepärast, et ta muudab väärtusetuks inimese mõistuse ja praktika, teeb nad loodusjõudude ees kaitsetuks. See õpetus kordab tegelikult religiooset jutlust selle kohta, et inimene

peab leppima looduse ja ühiskonna jõududega, mis olevat tunnetamatud ja salapärased, ning juhinduma oma tegevuses reeglist: «Mingu nii nagu läheb.» Kuid sedaliiki reeglid on soodsad ekspluaatatoreile, mitte aga töötajaile.

Idealismi ja usu kiuste on teadus ja inimeste praktiline elu tõestanud, et jumal ja igasugused tunnetamatud jõud on väljamõeldis, et ainult inimese mõistus ja töö on sõna-tõelises mõttes kõikvõimsad.

Seega jõudsimme järeldusele, et **oma aistingute, kujutluste ja mõistete abil tööalase, praktilise tegevuse alusel on inimene võimeline tunnetama ja tunnetab tegelikkust.**

Kuid tekib küsimus: kuidas ja millest tekivad meie aistingud, meie kujutlused, mis on tunnetamine?

2. TUNNETAMINE ON VÄLISMAAILMA PEEGELDUS INIMESE AJUS

Idealistid väidavad, et aistingud ja kujutlused on mingisuguse inimeses peituva salapärase jõu toime resultaat, et neid loob inimene ise või tekitab neid jumal.

XVIII sajandi prantsuse filosoof-materialist Diderot naeris teravmeelselt välja selle idealistide seisukoha. Ta võrdles idealistide poolt väljamõeldud inimest, kes aistinguid ammutavat iseenesest, «hullumeelse» klaveriga. Seda õnnestunud võrdlust kasutas oma võitluses teaduse vaenlaste vastu V. I. Lenin. Meiegi kasutame seda võrdlust meid huvitava küsimuse selgitamiseks.

«Normaalne» klaver on selline, et ta hakkab andma helisid siis, kui me lööme tema klahvidele. Kuid kujutleme, et klaverile äkki «tundus», nagu

kutsuks ta neid helisid esile iseenesest, iseseisvalt. See on juba «hullumeelne» klaver.

Nii kujutavad idealistid ka inimest, kelles aistingud tekkivad iseenesest, välismaailmast sõltumata. Nad sarnastavad inimest «hullumeelsele» klaverile, milline ise mängib meloodiaid.

Kuid tegelikult on inimese aistingutega samasugune lugu nagu tõelise klaveriga. See võrdlus on muidugi tinglik ja seda tehakse vaid mõtte paremaks selgitamiseks. Inimese aistingute ja kujutluste tekkimine on võrratult keerukam kui heli tekitamine muusikariistal. Jutt on vaid sellest, et nii, nagu heli tekib ainult selle tagajärjel, et me lööme klaveri klahvidele, nii ka aisting tekib ainult välise toime tagajärjel inimesele.

Mis siis toimib inimesele ja mil viisil tekib aisting?

Inimesele toimivad teda ümbritsevad tingimused, loodus. Näiteks me näeme metsa, aistime päikese-soojust, tunneme õhu jahedust, kompame laua siledat pinda, kuuleme inimkõnet, tajume muusikalist meloodiat jne. jne. Kui kõiki neid asju ja nähtusi poleks olemas ja kui nad ei avaldaks meile oma toimet, siis meil ei oleks ja ei saakski olla kujutlust nendest.

Järelikult, selleks et tekiksid aistingud, peab eksisteerima välismaailm, mis meile toimib.

Kuid selleks, et tajuda välismaailma toimet, peab meil olema eriline aparaat, midagi klaveriklahvide taolist, millel mängib loodus. Selleks tajumisaparaadiks on meie meeleorganid.

Meeleorganid on ka loomadel olemas. Seejuures sedamööda, kuidas loomad arenevad ja muutuvad keerukamaks, arenevad ja muutuvad keerukamaks ka nende meeleorganid. See on ka arusaadav. Lihtsates tingimustes elavad lihtsamad loomad ei vaja

oma olemasoluks arenenud meelegeorganeid. Hoopis teine lugu on kõrgemini arenenud loomadega. Nad pidid väga pika aja jooksul kohanema raskete elutingimustega, seepärast tekkisid ja arenesid neil keerukad meelegeorganid.

Järelikult ei ole meelegeorganid mingi jumala and, nagu väidavad idealism ja religioon. Nad on selle resultaadiks, et eluolevused on kohanenud ja kohanuvad neid ümbritsevate tingimustega.

Sellega on seletatav asjaolu, et ühtedel loomadel on rohkem arenenud ühed, teistel — teised meelegeorganid. Kõik oleneb sellest, millistes tingimustes loom elab, millistes tingimustes on elanud ta esivanemad. Näiteks pole vihmaussil nägemisorganit, ta oskab ainult vahet teha, kas valgust on või ei ole. Samuti pole tal ka kuulmisorganit. See-eest on sellel ussil arenenud kompamis- ja haistmismeel, mis aitavad tal leida toitu ja hoiduda hädaohust, s. o. need meelegeorganid, millised on talle vajalikud elu säilitamiseks. Meelegeorganite tihedat sõltuvust elutingimustest illustreerib kujukalt näide lindudest. Elamine õhus ei nõua, et niisugused meeled nagu haistmine ja maitsmine oleksid ülitäiuslikud. Kuid seevastu oleks õhusolemine võimatu ilma tugevasti arenenud nägemisorganita. Röövlindudel on erakordselt terav nägemine, mis võimaldab neil suu-rest kõrgusest üles otsida saaki.

Seevastu imetajail, kes elavad teistsuguseis, keerukamais tingimustes kui linnud, on haistmis-, kuulmis- ja kompamismeel tunduvalt tugevamini arenenud. Näiteks on üldiselt tuntud koera haistmise ja kuulmise teravus.

Seda, kuivõrd meelegeorganite ehitus ja arenemine sõltub eksisteerimistingimustest, illustreerib samuti ka järgmine näide. On kalu, millised ujuvad üsna veepinnal. Nad näevad nii veepinnale kui ka süga-

vusse. Vastavalt sellele on neil silma ülemine osa ehitatud nii, et see võimaldab vaadata üles, õhku, alumine osa aga on kohandatud sügavusse vaatamiseks.

Kuid ühtki looma ei saa võrrelda inimesega aistingute rikkuse poolest, kuigi üksikud meeleorganid võivad loomadel olla tugevamini arenenud kui inimesel. Kotkas, ütles F. Engels, näeb kahtlemata kaugemale kui inimene. Kuid kõige teravapilgulisem kotkas ei ole võimeline märkama asjades seda, mida näeb neis inimene. Sama võib öelda mitte ainult nägemise, vaid ka inimese teiste aistingute kohta.

Mõistagi pole asi siin selles, nagu oleks inimene mingisugune eriline, peaaegu üleloomulik olevus, nagu räägivad idealistid, et inimesele olevat antud jumalast eriline võime aistida nii, nagu selleks pole võimeline ükski loom. Tegelikult on inimene arenenud loomade maailmast. Seepärast ilma loomade maailma arenemiseta, ilma loomade meeleorganite kogu eelneva arenemise ajaloota ei saaks olla ja ei olekski inimest, inimese meeleorganeid.

Kui inimene on võimeline aistima seda, mida pole võimelised nägema, kompima ja kuulma isegi kõige arenenumad loomad, siis on selleks olemas täiesti seletatavad põhjused. Neid põhjusi võib määratleda ühe sõnaga — **töö**. Just nimelt töös kümnete ja sadade tuhandete aastate jooksul täienesid ja arenesid inimese meeleorganid. Inimese käsi on näiteks võimeline üsna ergult kompima esemeid ja nende omadusi seepärast, et käte abil inimesed töötavad, muudavad esemeid ja kohandavad neid oma vajadustele. Tööprotsessis arenebki välja see üliterav kompimisvõime, mille poolest inimene erineb igast loomast.

Või võtta näiteks võime aistida mitmesuguseid

värvitoone. Isegi kõige arenenumad loomad — inimesetaolised ahvid — teevad vahet ainult väheste värvide vahel. Inimene aga on võimeline tajuma kuni 180 värvitooni. Mitmesuguste värvide varjundeid tajub ta veelgi rohkem. See on jällegi seletatav tööga, inimeste praktilise tegevusega, mis võimaldab neil näha tunduvalt rohkem kui näevad loomad.

Ka inimeste eneste hulgas kohtame me erinevat aistinguvõimet. Näiteks mõned tekstiilitööstuse alal töötajad, kes on spetsialiseerunud mustade kangaste tootmisele, on võimelised eraldama ligi 40 musta värvi varjundit. Enamik inimesi aga eraldavad suure vaevaga ainult mõningaid varjundeid.

Millest kõik need näited kõnelevad?

Need kõnelevad sellest, et inimese võime aistida tegelikkuse nähtusi areneb, täieneb tänu praktilisele tegevusele, töö ja inimeste ühiskondliku tegevuse mõjul.

Õeldule tuleb lisada veel see asjaolu, et inimese meelegaorganite looduslikku võimet suurendavad mitmekordselt kunstlikud seadeldised ja aparaadid. Inimesed leiutasid mikroskoobi, mis võimaldab neil näha paljale silmale ligipääsmatuid nähtusi. Tänu mikroskoobile avastas inimene veetilgas kõige lihtsamate elusorganismide terve maailma, sai teada, et kõik elav koosneb üliväikestest rakukestest, tegi rea väga tähtsaid teaduslikke avastusi.

Teleskoobi leiutamine andis võimaluse tungida ääretuisse kaugustesse, tundma õppida maailma-ruumi ehitust, näha uusi maailmu, mida varem ei tuntud. Sajatolline teleskoop võimaldab näha tähti, mis asuvad meist 140 miljoni valgusaasta kaugusel. Et aru saada, kuivõrd muinasjutuliselt suur on see kaugus, on vaja meelde tuletada, et valgus levib 300 000 kilomeetrit sekundis. See tähendab, et ainult ühe aasta jooksul läbib valguskiir ligikaudu

9,5 triljoni kilomeetrilise vahemaa! (Seda kaugust nimetatakse astronoomias valgusaastaks.)

Kuid sajatolline teleskoop ei ole veel tehnika arenemise piir. Juba käesoleval ajal on olemas veelgi suurem teleskoop — kahesaja tolline.

Tänapäeva tehnika relvastab inimest üha uuemate võimsate instrumentide ja aparaatidega, mis suurendavad kuulmise tugevust ja nägemise teravust.

Tavaline optiline mikroskoop suurendab esemeid 2—3 tuhat korda. Võimsamad elektronmikroskoobid suurendavad kümneid ja sadu tuhandeid kordi. Need uued mikroskoobid võimaldavad inimese pilgul tungida looduse kõige sügavamaisse salapaikadesse. Nende abil avastatakse näiteks üliväikesi elusolevusi, niinimetatud viiruseid, millised on bakteritest tunduvalt väiksemad ning kutsuvad esile mitmesuguseid haigusi taimedel, loomadel ja inimestel. Elektronmikroskoop aitas näiteks näha gripiviiruseid; see andis arstiteadusele võimaluse seda haigust paremini tundma õppida ning tema vastu edukamalt võidelda.

Millist osa etendab inimese nägemisvõime suurendamine selle võimsa instrumendi kaasabil, näitab järgmine fakt. Tänu optilisele mikroskoobile õnnestus avastada mikroobid, mis tekitavad üht raskemat haigust — düsenteeriat. Võitlus nende mikroobide vastu osutus väga raskeks. Teadlased, kes neid mikroobe uurisid, puutusid kokku huvitava faktiga: düsenteeriamikroobid, mis asusid katseklaasides, kadusid ajuti jäljetult. Oletati, et mingisugune «vaenlane» hävitab neid. Kuid tavaline mikroskoop oli mitteküllaldane selleks, et inimese silm oleks võinud näha, kes siis on see düsenteeriamikroobide vaenlane. Inimese silmale andis seda määratu suurt abi elektronmikroskoop. Avastati nii-

nimetatud bakteriofaagid — üliväikesed olevused, kes õgivad ära düsenteeriamikroobid («bakteriofaagid» tähendab eesti keeles «bakterite õgijad»). Neid bakteriofaage hakkas arstiteadus edukalt kasutama võitluses düsenteeria vastu.

Sama võimsad instrumendid ja aparaadid on inime loonud oma kuulumisvõime suurendamiseks. Eriliste aparaatide abil võib kuulda lennuki müra suurelt kauguselt, avastada allveelaeva suures sügavuses.

Vaatamata määratu suurele tähtsusele, mida omavad meie nägemist ja kuulumist tugevdavad kunstlikud seadeldised ja aparaadid, etendavad välismaailma tajumises siiski peamist osa inimese looduslikud meeleanimid. Just tänu nendele võime me tajuda meid ümbritsevaid esemeid. Nad on nendeks «klahvideks», mille pihta lüües loodus kutsub meis esile teatud aistingud.

Et saaks veelgi arusaadavamaks, kuidas tekib aisting, tutvume tema tekkimisprotsessiga.

Nagu näitasid J. P. Pavlovi uurimused, koosneb aparaat, mille abil tekib aisting, kolmest osast. Need on eelkõige meeleanimid, s. o. nägemis-, kuulumis-, haistmis- jt. organid. Iga aistingu tekkimise protsess algab sellest, et meid ümbritseva maailma esemed ja nähtused avaldavad mõju meeleanimitele. Näiteks avaldab ere päikesevalgus mõju silmale. See on valguseaistingu tekkimise algus.

Aparaadi teiseks osaks on närvid, närvikiud, mille kaudu meeleanimelis esilekutsutud ärritus antakse edasi ajule. J. P. Pavlov võrdles neid juhtmetega. Igal närvil, näiteks nägemis-, kuulumis- jt. närvidel on aju teatud keskuses oma otsakesed. Näiteks paikneb nägemisnärv otsakene aju kuklaosas, kuulumisnärv otsakene — oimuosas.

Need ajukeskused on aparraadi kolmandaks osaks, mis etendab aistingu tekkimisel määratu suurt osa. Ajusse edasiantuna töötatakse närviärritus seal ümber teatud aistinguks. Näiteks ärritust, mille on esile kutsunud päikesevalguse mõju silmale, tajutakse valguseaistinguna.

Niisugune on aistingute tekkimise tee. Selle aparraadi kas või ühegi osa kahjustamine teeb esemete tajumise võimatuks. Kui lõigata näiteks läbi nägemisnärv, kaob ka nägemine. Kui vigastada kuulmisorganit, muutub võimatuks ka helide tajumine. Samasugune tagajärg tekib ka sel juhul, kui me rikume üht või teist ajukeset, mis töötavad närviärritust ümber aistinguks.

On teada juhud, kus haiged olid kaotanud kõik tundeliigid peale kompamisvõime. Niisugused haiged on kogu aeg une seisukorras ja ärkavad ainult siis, kui puudutada nende kätt. Pärast käe ärritamise lõpetamist suiguvad haiged uuesti unne.

See tähendab, et meie meeleorganid on nagu aknad, millede kaudu me vaatame maailma. Nende «akende» puudumine teeb inimese võimetuks tajuma maailma.

Kõigest eelpoolöeldust tuleneb kolm väga tähtsat järeldust.

Esimene järeldus. Ilma meid ümbritseva maailma toimeta meie meeleorganite pole võimalik looduse esemete ja -nähtuste tundmine. See tähendab, et ainukeseks allikaks meie teadmiste, aistingute ja kujutluste maailmast on materiaalne maailm ise, mis eksisteerib sõltumata meie teadvusest. Järelikult on vale idealistide väide selle kohta, et inimene loob esemetest kujutlusi iseenesest, oma mõistusest.

Teine järeldus. Meie aistingud, tajud on välise maailma esemete eneste «kujundid», «koopriad». See

või teine ese, näiteks laud, toimib meie meelega-
neile, ja see mõju tekitab meie ajus laua taju. Järeli-
kult on meie taju reaalse laua kujund. See tähendab,
et me oleme võimelised tunnetama ja tunnetamegi
meid ümbritsevat maailma.

V. I. Lenin defineeris aistinguid kui välise maa-
ilma kujundeid, «mida tekitab asjade mõju meie
meelega-».

Kolmas järeldus. Olles realselt eksisteerivate
esemete õigeks peegelduseks, on meie aistingud,
kujutlused, mõisted **objektiivseks tõeks**.

Mis on tõde? **Tõe all tuleb mõista niisugust eseme
kujutust või mõistet, mis on selle eseme õigeks pee-
gelduseks, õigeks «koopiaks».**

Tunnetades eset, ei tohi me oma mõistetes tema
kohta lisada mitte midagi niisugust, mis pole talle
omane. Kui meie ees on kask, siis me ei või öelda,
et see on kuusk, — see oleks tõe moonuta-
mine.

Lahkumine eseme ja meie kujutluse vahel temast
on tõe moonutamine. Vastupidi, kui meie kujutus
esemest ühtub eseme enesega, tema reaalsete oma-
dustega, siis on see tõde. Niisugust tõde nimeta-
taksegi **objektiivseks tõeks**, sest ta peegeldab õigesti
seda, mis realselt eksisteerib.

Sõna «objekt» tähendab tunnetatavat eset, mis
eksisteerib sõltumata seda eset tunnetavast inime-
st. Siit ka filosoofiline termin «**objektiivne tõde**»,
s. o. **tõde, mis vastab objektile ning peegeldab
õigesti meid ümbritseva maailma esemeid ja näh-
tusi, omistamata seejuures neile esemetele ja
nähtustele mitte midagi, mis pole neile
omane.**

Idealistid eitavad objektiivse tõe olemasolu.
Nende arvates tekivad aistingud, kujutlused, mõis-
ted mitte selle tagajärjel, et materiaalne loodus

mõjub meeleanimatedele, inimese ajule, vaid sõltumata ümbritsevast maailmast. Kui see aga on nii, siis on aistinguil ja mõistatel idealistliku filosoofia seisukohast puht-subjektiivne iseloom, s. o. et inimene ise või — mis on sama — subjekt paneb neisse niisuguse sisu, mida ta ise heaks arvab.

On arusaadav, et objektiivse tõe eitamine on teaduse ja praktilise tegevusega vastuolus. Reaalse, aga mitte väljamõeldud tõe tunnetamine ongi tähtis seepärast, et see aitab meil edukalt muuta loodust, allutada teda oma vajadustele, ümber kujundada ühiskondlikku elu.

Kui inimese tunnetuse poolt avastatavad tõesed ei oleks objektiivsed, see tähendab, ei peegeldaks tegelikkust tõeselt, siis oleksid teadus ja teaduslik tunnetamine täiesti kasutud.

Niisiis me selgitasime välja, et **meid ümbritsev maailm on tunnetatav, et meie tunnetus, meie aistingud, tajud ja mõisted esemetest on realselt eksisteerivate esemete eneste peegeldused, kujundid, koopiad, et tunnetamine on võimeline andma ja annab objektiivseid tõdesid.**

Nüüd tekib uus väga tähtis küsimus: kuidas me tunnetame meid ümbritsevat maailma, milline on objektiivse tõe tunnetamise tee?

3. KUIDAS TOIMUB TUNNETUSPROTSESS

Oleks suur viga, kui arvata, et maailm peegeldub inimese ajus niisama lihtsalt nagu esemed peeglis. Tegelikult on lugu hoopis keerulisem. Tunnetamine on protsess, millel on oma erilised astmed, etapid. Enne kui tunnetus jõuab tõeseni, läbib ta keeruka tee.

Et välja selgitada küsimust, kuidas tunnetusprotsess toimub, vaatleme teda osade, üksikute punktide kaupa.

a) Praktika kui tunnetusprotsessi alus

Marksistlik filosoofia õpetab, et tunnetamine toimub inimeste praktilise tegevuse alusel ja selle tegevuse protsessis. «Elu seisukoht, praktika seisukoht,» ütleb V. I. Lenin, «peab olema tunnetusteooria esimeseks ja põhiliseks seisukohaks.»

Tunnetamine ei eksisteeri iseenda pärast. Ta aitab inimesel loodust ümber kujundada, ühiskondliku elu küsimusi lahendada. Praktika seab tunnetamise ette ülesandeid, esitab talle oma nõudeid. Andes neile küsimustele vastuse, lahendades ülesandeid, mis kerkivad inimeste praktilises tegevuses looduse ja ühiskondliku elu ümberkujundamisel, tunnetus areneb, selgitab meid ümbritsevaid nähtusi.

Pole ühtki teadust, ühtki ala inimeste teadmisest, mis ei oleks tekkinud inimeste praktilistest eluvajadustest. Näiteks niisugune teadus nagu geomeetria tekkis vajadustest mõõta maatükkide pindala. Tõlkes kreeka keelest eesti keelde «geomeetria» tähendab «maamõõtmist». Füüsika tekkis vajadusest teada saada materia ehitust ja omadusi loodusjõudude praktilise rakendamise eesmärgil. Geoloogia — õpetus maast — tekkis praktilistest vajadustest kasutada tehnikas ja igapäevases elus maapõuevarasid. Nii on lugu iga teadusega. Kõik teadused on otseselt või kaudselt seotud praktikaga.

Meie ajal tekib praktiliste vajaduste mõjul uusi teadusi ja juba ammu olemasolevate teaduste uusi harusid. Nii on tekkinud alles noor, kuid määratu suurt tulevikku omav teadusharu — aatomituuma füüsika. See teadusharu aitab võtta praktilisele kasutusele aatomienergia kolossaalseid jõudusid.

Eriti suuri ülesandeid seab tunnetamise ja teaduse ette sotsialistlik ülesehitustöö. Me ehitame

määratu suuri elektri jaamu, kasutame aatomienergiat rahulikel eesmärkidel, ühendame kanalitega meresid ja jõgesid, mehhaniseerime põllumajandust, võtame kasutusele uudis- ja jäätmaid, aretame uusi taimesorte, rajame tehaseid ja vabrikuid, mis on sisustatud uusima, varem nägematu tehnikaga. Kõik see nõuab tunnetamiselt, teaduselt uute küsimuste lahendamist, leidurimõtte arendamist.

Inimeste praktilise tegevuse tähtsus tunnetamises ei piirdu ainult sellega, et ta esitab teadusele oma nõudeid ja nõudmisi. Praktika määratu suur tähtsus seisab ka selles, et loodust saab tunnetada ainult tema praktilise mõjutamise protsessis inimeste poolt. Ainult tänu sellele, et inimene praktiliselt **kujundab ümber** loodust, tegeleb materiaalsete hüvede tootmisega, **kujundab ümber** ühiskondlikku elu, võib ta **tunnetada** asjade tegelikke omadusi, eraldada välist, tihti petlikku vormi asjade olemusest.

Asi, millesse töö ja praktika soodus mõju ei puutu, jääb saladuseks. Loodust ümber kujundades, asju muutes ja neid oma vajadustele kohandades rebime me ühtlasi neilt teadmatuse maski, tunnetame neid.

Kaua aega olid inimesed arvamusel, et maa on lame. Tõsi küll, oli ka muidugi üksikuid oletusi, et maa on kerakujuline, kuid need olid ainult oletused. Praktiline tegevus aitas tõde tunnetada. XV sajandi lõpul ja XVI sajandil, seoses kaubanduse ja tööstuse arenemisega, mis kutsus esile vajaduse avastada uusi maid ja uusi müügiturgusid, samuti ka kulla otsinguil võeti ette hulk reise. Avastati uusi maid, sealhulgas Ameerika.

Aastail 1519—1522 teostati esimene ümbermaailmareis. Tõllal ettevõetud hulgalised reisid näitasid, et maa ei ole mitte lame, vaid kerakujuline.

Kuni XIX sajandi keskpaigani arvati, et meie planeedi taime- ja loomamaailm ei muutu, et ta oli ja jääb igavesti üheks ja samaks. Kuid tööstuse arenemise vajadused ning seoses sellega kivisöe ja metallimaakide kaevandamise suurenemine sundisid inimesi tungima maa sügavusse. Mitmesugustes maakihtides avastati jäänuseid taimedest ja loomadest, kes olid asustanud meie planeeti ammumöödunud aegadel. Need ürgse taime- ja loomamaailma jäänused lükkasid ümber eksliku ettekujutuse selle maailma muutumatusest.

Koduloomade väljaaretamise ja loomaliikide kunstliku muutmise praktika, uute taimesortide väljaaretamise praktika andis samuti tunnistust sellest, et taimed ja loomad muutuvad.

Nii tegi suur inglise teadlane Charles Darwin inimeste praktilise tegevuse alusel XIX sajandi keskpaiku ühe suurima avastuse — et loomade ja taimede maailm on muutlik. Anti purustav löök religioonile ja tema legendile sellest, et maailm olevat loodud jumala poolt.

Meie maal on Darwini õpetust edasi arendanud suur looduse ümberkujundaja I. V. Mitšurin ja tema järglased. Uus, enneolematu sotsialistliku suurpõllunduse praktika andis võimaluse sügavmini avastada taimede eluseadusi ning hakata neid rakendama.

Samasugust osa etendab praktika ühiskondliku elu seaduste tunnetamise protsessis. Näiteks tekkis Marxi ja Engelsi poolt loodud teadusliku kommunismi teooria kogu klassivõitluse ja eelkõige proletariaadi poolt kodanluse vastu peetava võitluse praktika alusel.

Sotsialismi ehitamine NSV Liidus aitas seda teooriat rikastada uute seisukohtadega. Marksismi rajajad töötasid oma teooria välja seoses oma aja

ühiskondliku praktikaga, kui kõikjal valitses veel kapitalism. On arusaadav, et kui nõukogude rahvas heitis endalt kapitalismi ikke ja asus sotsialismi üles ehitama, seadis praktika üles rea uusi küsimusi, võimaldas tunnetada sügavamini ühiskonna sotsialistliku ümberkujundamise teid ja vahendeid.

Nii näiteks nägid Marx ja Engels ette, et pärast proletaarset revolutsiooni kujundatakse talupoegade väikemajapidamine järk-järgult ümber sotsialistlikuks suurpõllumajanduseks. Kuid tollal polnud veel võimalik vastata sellele küsimusele, kuidas see ümberkujundamine konkreetsetel toimub, millised on väikemajandite suurmajanditeks ühendamise vormid, kuidas organiseeritakse vastastikused suhted sotsialistliku riigi ja nende põllumajanduslike koondiste vahel jne. Ja neil küsimustel ei olnud tollal ka praktilist tähtsust. Need muutusid akuutseks meie maal alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, eriti siis, kui kommunistlik partei asus teostama suurt murrangut külas kollektiviseerimise aastail. Ja siin aitas praktika parteil lahendada kõik need küsimused ning rikastada marksistlikku teooriat.

Praktilised kogemused näitasid, et talumajapidamiste ühinemise kõige õnnestunumaks ja ainuõige vormiks sotsialismi ajajärgul on põllumajanduslik artell. Sotsialistliku ülesehitustöö kogemused külas tõstsid esile riigi ja kolhoosi vahelise seose niisuguse vormi nagu masina-traktorijaamad, mis nüüd on kolhoositootmise arendamise võimsaks tööstuslikuks aluseks.

Lenini, tema õpilase Stalini ja nende võitluskaaslaste töödes on Marxi ja Engelsi ideid loovalt edasi arendatud praktika uute andmete alusel meie maal proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi ülesehitamise ajajärgul.

Praktika ja praktiliste kogemuste teoreetilise üldistamiseta on võimatu lahendada sotsialistliku ülesehitustöö keerukaid küsimusi.

Kõigist mainitud faktidest nähtub, et **tunneta- mine tervikuna ning tunnetamise iga üksik samm on lahutamatult seotud praktikaga.** Selgitades küsi- must, kuidas me tunnetame meid ümbritsevat maa- ilma, ei tohi me seepärast minutikski unustada seda seost, ei tohi unustada praktikat kui tunnetamise kõige sügavamal alust. Nagu nähtub alljärgnevast, on ka praktiliselt otsustav sõna öelda meie poolt omandatud teadmiste õigsuse kontrollimisel.

Millest algab siis esemete tunnetamine? Mis on esimeseks sammuks tunnetamise kulgemisel objek- tiivse tõeni?

b) Aistingute osa tunnetusprotsessis

Kujutleme, et meie ees on tundmata ese, mida me tahame tundma õppida. Tema tunnetamine algab loomulikult sellest, et me vaatleme seda eset, ning kui vaja, katsume või kuulatame teda. Teisiti öeldes, meie tunnetamine algab meie nägemise, kuulmise, kompamise ja teiste meeleorganite tegevusest. Ja see annab meile õiguse öelda, et **iga eseme — nii kõige lihtsama kui ka kõige keerukama — tunnetami- se teel on algetapiks, esimeseks sammuks meie aistingud, meie meelelised tajud.**

Seejuures on vaja rõhutada, et **inimese aistingute ja tajude, tema eluliste vaatluste ja muljete ulatus ja sügavus on tihedas sõltuvuses tema praktilise tegevusega.** Mida mitmekülgsem on inimeste prak- tiline tegevus, seda laialdasem on nende silmaring ja vaateväli, seda rikkalikumad on nende aistingud ja tajud.

Meeleliste tajude määratu suur tähtsus tunnetus-

protsessis seisab selles, et need annavad meile materjali, mis võimaldab asjade üle otsustada. Tunnetamise kogu edasine kulg rajaneb neile andmetele asjadest, mida annavad meile meeleorganid.

Tunnetamise ülesanne seisab selles, et meid ümbritsevaid nähtusi selgitada, sest ilma selleta on edukas praktiline tegevus võimatu. Kuid nähtusi selgitada ja nende üle järele mõelda on meil võimalik ainult siis, kui meie käsutuses on vastavad faktid. Teisiti rajaneks selgitamine ja uurimine tühjale kohale.

Seitsmeteistkümnendal sajandil elanud üks vanu inglise materialiste F. Bacon võrdles tunnetamist, mis ei tugine loodusest eheseist võetud faktidele, õnnestunult ämbliku tegevusega, kes tõmbab ämblikuniiti välja enda kehast.

Ainuüksi mõistusega, ilma loodusnähtusi vaatlumata ja ilma faktide tundmaõppimiseta pole võimalik tuletada ainustki tõelist teaduslikku teooriat. Elust, praktilistest kogemustest, esemete ja nähtuste tajudest ammutatud faktid on selleks ehitusmaterjaliks, millest teadus püstitab oma teooriate ja teeside hoonet. J. P. Pavlov nimetas fakte teadlase õhuks.

Tõepoolest, kas näiteks saavutaks tähtede ja planeetide liikumist selgitav astronoom mingeid tulemusi, kui ta ei vaatlaks nende liikumist, kui ta ei koguks ega õpiks tundma fakte?

Või kas saaksid botaanikud õigesti jaotada liikidesse, sugukondadesse ja klassidesse arvukaid taimi, kui nad ei teostaks taimede vaatlusi, ei õpiks tundma fakte? Selleks et arvata kuuske teatud puude sugukonda, mis erineb niisugusest sugukonnast nagu mänd, on vaja ju meeleliselt tajuda, näha erinevust kuuse ja männi vahel, näha kõikide kuus-

kede sarnasust, mis annab õiguse arvata neid ühte sugukonda.

Muidugi ei piisa ainuüksi vaatlusest meeleorganite kaasabil selleks, et õigesti otsustada taime või looma kuuluvuse üle antud liiki või sugukonda. Kui tugineda ainult vaatlusele, võib näiteks vaala arvata kalade maailma. Tegelikult aga kuuluvad vaalad imetajate, mitte aga kalade klassi. Järelikult, ainuüksi vaatlusest ja tajust ei piisa veel selleks, et asju õigesti tunnetada. Sellest me räägime üksikasjalisemalt allpool.

Kõik see on nii, kuid ühtlasi on selge, et ilma meelelise tunnetuseta, ilma nende asjade kujundite ja tajudeta, milliseid annavad meile meie meeleorganid, ei saaks tunnetamine sammugi edasi minna.

Teaduslike teooriate väljatöötamisele eelneb alati hoolas faktide kogumine, vahetu tutvumine tegekkuse nähtustega. Selles asjas aga kuulub otsustav osa meelelisele tunnetamisele, meie meeleorganite tegevusele.

Kuid kui tähtis aistingute ja tajude osa esemete tunnetamisel ka olekski, ei ole tunnetus meid ümbritsevate esemete lihtne aisting, taju, mis saadakse meeleorganite vahendusel. Kui see oleks nii, siis oleks tunnetamine hoopis hõlpus. Ometigi teab iga inimene, isegi see, kel pole teaduse alal küllaldasi kogemusi, kuivõrd raske on teada saada seda või teist tõde. On ju teada, kui palju näevad teadlased selleks vaeva, et mõnd looduse saladust lahendada.

Päikesekiirt tajub meie silm ilma vaevata. Kuid ainuüksi tajust ei piisa selle teadasaamiseks, et valge päikesekiir on paljude värvide — violetist kuni oranžpunaseni — keerukas ühendus. Veel vähem piisab ainuüksi aistingutest selleks, et saada teada nähtamatute kiirte, näiteks röntgenikiirte ole-

masolust, millede abil teostatakse inimorganismi läbivalgustamist, või siis raadiolainete olemasolust. Need kiired avastati alles üsna hiljuti, nende olemasolust polnud inimkonnal varem aimugi.

Mitte mingisugused aistingud iseenesest ei too esile näiteks seda, et ühes liitris vees on niivõrd tohutul hulgal üliväikesi, molekulideks nimetatavaid materiaosakesi, et kui nad paigutada üksteise kõrvale, saame ülipika ahela, millega on võimalik maakera vöötada rohkem kui 200 miljonit korda.

Samuti on võimatu ette kujutada liikumist kiirusega 300 000 kilomeetrit sekundis. Kuid niisugune liikumiskiirus on olemas — niisuguse kiirusega levib valgus, — ja tunnetamine tegi kindlaks, avastas selle fakti.

Järelikult on selge, et tunnetust ei saa võrdsustada ainuüksi aistingutega, ainuüksi meeleorganite tegevusega.

Ainuüksi meeleorganite kaasabil me ei ole võimelised tunnetama esemete **olemust**.

Marksismi filosoofia õpetab vahet tegema asjade **olemuse** s. o. nende sisemise külje, ja **nähtuse**, s. o. nende välise külje vahel. Sageli nähtus mitte ainult ei ühtu, vaid on otse vastuolus esemete tegeliku olemusega.

Kas me saame õigesti otsustada mõne inimese üle tema välimuse järgi? Muidugi ei saa. Inimese välimus ei ütle tavaliselt mitte midagi selle kohta, mida see inimene endast tegelikult kujutab. Me otsustame inimese üle tema tegude ja käitumise järgi.

Täpselt samuti ei saa otsustada esemete ja loodusnähtuste üle ainuüksi välise vormi järgi, selle järgi, millistena nad näivad esimesel silmapilgul.

Vanal ajal mõtlesid inimesed — ja mitte ainult harimata inimesed, vaid ka õpetlased, — et maa-

ilma keskpunktis asub liikumatu Maa, mille ümber tiirlevad Päike ja tähed.

Millest tekkis niisugune ettekujutus? Pealiskaudsest vaatlusest. Kõik nägid, et Päike hommikul tõuseb, käib päeva jooksul läbi teatud tee ning läheb õhtul looja. Seejuures näib, et Päike liigub ümber Maa. Maa liikumist me aga ei tunne, ei taju.

Kuid juba ammu on tõestatud, et tegelikult on Päike päikesesüsteemi keskpunktis, Maa ja teised planeedid aga tiirlevad tema ümber. Maa (ja koos temaga meie) liigub ümber Päikese suure kiirusega — 30 kilomeetrit sekundis. Peale selle pöörleb Maa oma telje ümber, kuid seda me ei tunne, ning meile **näib**, et Päike tiirleb ümber Maa.

On selge, et kui me oleksime rahuldunud sellega, mis meile näib, sellega, mida me nähtustes vahetult näeme, siis poleks me maailma tunnetamises kuigi kaugele jõudnud. Teekond aga sellest, mis meile näib, asjade tegeliku olemuseni on äärmiselt keerukas ja pikk.

Võtame teise näite.

Kapitalistlikes maades töötab tööline kapitalistile kuuluvas ettevõttes. Oma töö eest saab ta palka. Esimesel pilgul võib näida, et kapitalist tasub tööline töö eest täies ulatuses. Tööline töötab näiteks kümme tundi päevas. Kapitalist ütleb, et ta selle kümne tunni töö eest annab töölinele vastavat palka. Seega tuleb välja, et ta teeb töölinele head: annab talle võimaluse töötada ning maksab töö eest täies ulatuses. Seejuures teeb kapitalist imestunud näo: kus on siis siin ekspluateerimine, millest nii palju räägivad marksistid, kommunistid?

Kui rahulduda ainult asja välise külje vaatlemisega, siis võib tekkida väärkujutus, et kapitalistil on õigus. Kodanluse apoloogeedid kasutavad ära

selle asjade petliku näilisuse ja maalivad kapitalistide ja tööliste vahelisi suhteid roosades värvides.

Muidugi ei ole selleks vaja erilist pilguteravust, et näha selle kapitalismi tingimustes valitseva korra kisendavat ebaõiglust. Enamik inimesi — töölised ja talupojad — töötab käsi rüppe panemata ning sellest hoolimata ei suuda sageli otsa otsaga kokku viia. Väike käputäis kapitaliste saab aga muinasjutulisi kasumeid, uppudes luksusesse. Et seda näha, kordame, pole vaja erilisi pingutusi.

Kuid on vaja selgitada, kust tulevad kapitalistide muinasjutulised kasumid, kust ammutavad nad oma kolossaalseid rikkusi. Et töötajaid eksiteele viia, luuletavad kodanluse ideoloogid kõikvõimalikke muinaslugusid. Nad ütlevad, et kapitalistide rikkus tulevat nende kokkuhoidlikkusest, tööarmastusest, töötajate vaesus aga nende laiskusest või võimetuselt end üles töötada. Lühidalt, nad teevad kõik selleks, et varjata kapitalistide rikastumise tõelisi allikaid.

Karl Marx selgitas esmakordselt, millised on need allikad. Ta tõestas, et tööliste palk ainult näib tema töö täieliku tasuna. Selle palga, mida tööline saab, töötab ta tegelikult välja, ütleme kolme-nelja tunniga. Kapitalist aga sunnib teda töötama kogu tööpäeva jooksul. Selle rikkuse, mille tööline loob lisatööga, tööga, mille eest ta tasu ei saa, paneb kapitalist oma taskusse. Siin peituvadki kapitalistide tõelised, aga mitte väljamõeldud kasumiallikad. Tööliste eksploateerimine kodanluse poolt — niisugune on objektiivne tõde, millega on seletatav kapitalistlikus ühiskonnas valitsev tegelik kord.

Teaduslik tõde ei asu pealispinnal, teda pole võimalik näha sama lihtsalt nagu me näeme konkreetset puud, konkreetset lauda. Veel enam, asjade

väline külg, mida on kerge avastada, moonutab sageli nende sisemist, kõige olulisemat külge.

Muidugi ei vii asjade väline külg meid mitte alati eksiteele; kui aga on tegemist keerukate loodus- või ühiskonnanähtustega, ei tohi kunagi rahulduda ainuüksi asjade välise külje tunnetamisega. Tunnetamise ülesanne on tungida nende nähtuste **olemusse**, heites kõrvale kõik, mis tegelikku pilti moonutab.

Teaduse ja teadusliku tunnetamise õilis eesmärk seisab selles, et relvastada praktikat, inimeste praktilist tegevust looduse ja ühiskondliku elu nähtuste olemuse selge tundmisega. Seda aga on võimatu teha, kui on jäädud peatuma asjade pealispinnale. Tunnetamine peab meid viima looduse ja ühiskonna **seaduste** mõistmisele. Sellest, mis on seadus, räägime me allpool, praegu aga ütleme, et seadusi saab tunnetada ainult siis, kui tungitakse asjade **olemusse**, kui nähtustes avatakse nende seesmine, oluline külg.

Nüüd on arusaadav, miks ei tohi tunnetamise raskusi alahinnata, miks ei tohi teda võrdsustada lihtsa aistinguga, lihtsa asjade tajumisega.

c) Mõtlemise osa tunnetusprotsessis

Saanud meeleanalüüsi kaudu teatud ettekujutuse meie tundmatust esemest või esemete grupist, läheme me edasi, tõuseme tunnetamise kõrgemale astmele. Uuel astmel me teeme ära töö, mida me polnud võimelised tegema esemete lihtsal vaatlemisel, kaemisel, s. o. selgitame välja, millised on eseme **kõige tähtsamad** omadused ja tunnused.

Kui me lihtsalt vaatleme mõnda nähtust, siis me seejuures ei eralda tähtsaid, olulisi tunnuseid tähtsusetuist, puhtjuhuslikest tunnustest. Meelelises

kujundis on eseme olulised ja mitteolulised, tähtsad ja tähtsusetud küljed segi. Kuidas orienteeruda selles, mis moodustab esemes tema tähtsad ja mis tähtsusetud küljed? See on keerukas tegevus. Siin ei piisa enam üksnes meelelistest tajudest, vaid on vaja mõtte tööd.

Meie aistingud, tajud annavad meile materjale selle kohta, et me saaksime esemete üle otsustada. Kuid me ei rahuldu ainuüksi selle materjali tundmisega, vaid töötame selle läbi. Selle läbitöötamine seisab selles, et me mõttes jaotame tundmaõpitavaid esemeid nende niisugusteks omadusteks ja tunnusteks, millised ei ole nende suhtes tähtsad ega olulised, ning niisugusteks omadusteks ja tunnusteks, ilma milleta need esemed ei saaks eksisteerida. Heites kõrvale mitteolulised omadused ja tunnused, toome me esile kõige tähtsamad ja otsustavamad.

Nagu me juba teame, on meid ümbritsevate esemete ja nähtuste elava tajumise ja vaatlemise vahendiks, instrumendiks meeleorganid. Uuel tunnetusastmel, kui me töötame ümber meeleorganite andmeid, astub tegevusse inimtunnetuse uus vahend, uus võime. Selleks vahendiks, selleks võimeks on **mõtlemine**, mõistus.

Inimmõtlemise jõud on suur jõud. Just mõtlemine võimaldab meil tungida asjade sügavusse, eraldada esemetes nende olulisi ja mitteolulisi külgi, teha vahet selle vahel, mis on esemetes väline — sageli petlik — ning mis on sisemine, kõige tähtsam ja otsustavam.

Millisel teel siis saavutab mõtlemine oma eesmärgi?

Toome lihtsa näite, mis aitab sellest tähtsast küsimusest aru saada. Me näeme oma ees rida kuuski. Pole olemas isegi kaht kuuske, mis oleksid täiesti ühesugused. Igaüks neist erineb millegagi teisest —

oma kõrgusega, tüve jämedusega, krooni tihedusega, oksade asetusega jne. Kuidas orienteeruda selles, mis on kuuse olulised tunnused ja mis mitteolulised tunnused, mispärast me antud puud peame just kuuseks, aga mitte mõneks teiseks puuks?

Ka juba siis, kui me meeleliselt tajume kuuse kujundit, jätab ühetaoline, üldine, samalaadne, kõigile kuuskedele omane meie peaajusse sügavama jälje kui see, mis üht kuuske teisest eraldab. Mida sagedamini sarnaste, oletame, nende samade kuuskede tajud korduvad, seda rohkem ja tugevamini sööbivad meile peaaaju ja kerkivad selles esiplaanile mõningad ühised jooned, mis on iseloomustavad kuuskedele.

Tuginedes neile meelelistele andmetele, jätab mõtlemine kõrvale selle, mis üht kuuske teisest eraldab, kuna on selge, et mitte selles erinevuses ei tule otsida mistahes kuuse peatunnust. Mõttes me eraldame selle üldise, korduva, ühetaolise, mis on omane igale kuusele, vaatamata kõigile nende individuaalseile erinevustele. Selleks üldiseks osutuvad näiteks niisugused tunnused ja omadused nagu sirge tüvi koonusekujulise krooniga ja peamiselt neljatahuline teravatipuline okas. On selge, et kuuskedele on iseloomustavad just need üldised, ühetaolised ja korduvad tunnused, mitte aga nende niisugused puhtindividuaalsed iseärasused nagu seevõi teistsugune krooni tihedus, oksade asetus jne.

Teadmised kuuse olemuse kohta ei piirdu muidugi ainult sellega. Edasine ülesanne seisab selles, et tunnetada sedaliiki puude kõige tähtsamaid omadusi, nende elu-, arenemis- ja paljunemisseadusi. Ainult niisugused teadmised võimaldavad inimestel praktiliselt loodust mõjustada. Kuid ka need teadmised saavutatakse mõtlemise abil.

Mõtlemise ülitähtsaks ja suurt tunnetuslikku

jõudu omavaks võimeks on teaduslik **abstraheerimine**. Ladinakeelne sõna «abstraheerimine» tähendab eesti keelses tõlkes «mõtendamist». Viimati toodud näites oligi meil tegemist abstraheerimisega: jättes kõrvale kuuskede mitteolulised tunnused, eraldab mõtlemine selle peamise, mis on kuuskedele omane ja ilma milleta neid kui kuuski põleks ole-
mas.

Teaduslik abstraheerimine on tihedalt seotud **üldistamisega**. Üldistamine tähendab hulgaliste asjade ja nähtuste tundmaõppimist ja selle **üldise** väljaeraldamist, mis on neile kõigile omane. Sellest tulebki sõna «üldistamine.»

Meelelistel tajudel on tegemist üksikesemetega. Meeleorganite kaasabil me saame üksikesemete ja -nähtuste kujundi — antud kuuse, antud inimese, antud laua, antud jõe kujundi. Kui meil on aga tegemist tundmatu, alles tunnetamata üksikeseme või -nähtusega, võime me tema peamise, olulise külje määramisel kergesti eksida. Me võime selle eseme mõnda puhtindividaalset ja ebaolulist, juhuslikku tunnust pidada oluliseks ja vajalikuks.

Inimmõtlemise üldistava tegevuse jõud seisabki selles, et ta tegeleb mitte üksikesemega, vaid esemete hulgaga, ning abstraheerudes nende välistest ja juhuslikest joontest ja iseärasustest, leiab ja selektab nende üldisi, tõeliselt tähtsaid omadusi.

Materialistlik filosoofia õpetab, et kõik meid ümbritsevad esemed on materiaalsed, kujutavad endast ühe ja sama materia mitmesuguseid avaldumismorme, et inimene ise on samuti üks materia avaldumismorme. See järeldus on teadusliku üldistamise tulemus.

Tegelikult ongi nii. Loodus on äärmiselt keeruline. Hulgalised loodusnähtused erinevad üksteisest väga oluliste tunnuste poolest. Maa, õhk, taimed,

loomad ja inimesed — kõik need on loodusnähtused. Väga tähtis on näha nende vahel erinevusi. Kuid kas pole kõigis loodusnähtustes, kuipalju nad üksteisest ka ei erineks, midagi ühist? Nad on ju kõik ühe ja sama looduse avaldumisvormid.

Sellele küsimusele me saame vastuse teadusliku üldistamise abil. Abstraheerudes iseärasustest, mis eraldavad üksteisest kõige mitmesugusemaid nähtusi, leiame, et kõik need nähtused on materiaalsed, s. o. koosnevad materias. Nii õhk kui ka maa, taimed, loomad ja inimesed, nagu kõik teisedki loodusnähtused, — kõik see on materia, tema mitmesugused avaldumisvormid. Materiaalsus on see üldine ja oluline, mis iseloomustab igasugust loodusnähtust.

Maailma materiaalsus tähendab, et kõik looduses toimuvad protsessid on mitte mingisuguse vaimu, vaid materia enese arenemine ja muutumine. «Maailmas pole midagi peale liikuva materia...», ütleb Lenin. Materia all aga mõistab marksistlik filosoofia objektiivset reaalsust, tegelikkust, mis eksisteerib sõltumata inimese teadvusest. Just materia mõju meie meeleorganeile kutsus esile aistingu. Maailma kogu rikkuse, kogu mitmekülgsuse allikaks pole mitte mingisugune üleloomulik jõud, vaid materia liikumine. Arenedes ja muutudes läheb materia üle ühest vormist teise, madalamatest vormidest kõrgematesse vormidesse. Nii tekkis looduse teatud arenemisastmel elu ning kujunesid järk-järgult välja hulgalised taime- ja loomaliigid. Kõrgemate loomade maailmast arenes välja inimene. Koos inimesega tekkis inimühiskond.

On selge, et maailma materiaalse iseloomu üldistamisel on meie tunnetamisel määratu suur tähtsus. See lükkab ümber religioosse ja idealistliku legendi,

et maailm rajanevat mingisugusel jumalikul, vaimsel alusel.

Võtame nüüd teise näite, seekord ühiskondliku elu valdkonnast. Ühiskond koosneb kümnetest ja sadadest miljonitest inimestest. Iga inimene on teisest millegi poolest erinev — oma seisundi poolest ühiskonnas, oma eluviisi, oma võimete, soovide jne. poolest. Kuidas orienteeruda selles ühiskondliku elu keerulises pildis? Näib, et siin valitseb segadus ja virr-varr. Kuid see näib nii ainult esimesel pilgul.

Üldistamine aitab ka selles kirjus pildis leida ja välja eraldada peamist, olulist. Näiteks, kui mitmekesine ka on sadade miljonite inimeste seisund kapitalistlikus ühiskonnas, on teadus kindlaks teinud, et nad jagunevad kahte suurde ja vastandlikku klassi — proletariaadiks ja kodanluseks. Nende põhiliste klasside kõrval on ka veel mittepõhilised klassid.

Kapitalistlikus ühiskonnas elavate miljonite inimeste olukorra tundmaõppimisel me jätame kõrvale terve rea niisuguseid erinevusi ja tunnuseid, mis pole antud juhul olulised. Näiteks erinevad inimesed üksteisest oma andekuse poolest. Kuid andekaid inimesi on nii nende hulgas, kes elavad vaesuses, kui ka nende hulgas, kes elavad luksuses. On selge, et see tunnus asja ei otsusta. Võib-olla on niisuguseks tunnuseks, nagu väidavad kodanlikud ideoloogid, inimeste laiskus või tööarmastus? Jällegi ei, sest kui inimeste olukord sõltuks kodanlikus ühiskonnas sellest, siis töölised, kes töötavad kogu eluaeg, peaksid elama jõukalt, kodanlased aga, kes elavad jõude, peaksid nälgima.

Asjade tõelise olukorra tundmaõppimine aitab meil leida olulise, määrava tähtsusega tunnuse, selle, mis on aluseks ühiskonna jagunemisele kodanluseks ja proletariaadiks. Selleks aluseks on

suhe tootmisvahenditega. Kuidas üks kapitalist teisest ka ei erineks, leiame me selle üldise, mis seab nad võrdsesse seisundisse, ühendab neid üheks kapitalistide klassiks. Selleks üldiseks ja tõeliseks tähtsaks tunnuseks on see, et nende käes on tehased, vabrikud, ühiskonna kõik rikkused.

Edasi. Kuidas üks tööline teisest ka ei erineks, on neil kõigil olemas üldine ja tõeliselt peamine tunnus, mis neid ühendab üheks proletaarseks klassiks. See on nimelt see, et nad on ilma jäetud tootmisvahendest ning neil pole midagi peale oma tööjõu. Seepärast peavad töölised minema palgatööle kapitalistide juurde, müüma neile oma tööjõudu ning kannatama ekspluateerimist. Sellest tuleneb äge klassivõitlus kodanluse ja proletariaadi vahel.

Seegi näide kinnitab meile, et ilma teadusliku abstraktsioonita ja üldistuseta pole nähtuste sügav tunnetamine võimalik.

Seejuures oleks ekslik arvata, et sellel uuel astmel toimub tunnetamine lahus praktikast. Ka siin etendab tunnetamises praktiline tegevus määratu suurt osa. Ainult tänu praktikale, looduse ja ühiskonna praktilisele muutmisele on inimmõtlemine, inimmõistus võimeline abstraheruma mitteolulistest tunnustest, üldistama olulisi tunnuseid ning tooma esile asjade sügavat olemust.

Meie päevil on teadlased toime tulnud aatomienergia avastamisega. See ei seletu mitte sellega, et nende vaimuanded ja mõtlemisvõime oleksid olnud suuremad kui teadlastel, kes elasid sada aastat tagasi. See on seletatav eelkõige teaduse ja tehnika uue, varem nägematu tasemega, praktilise tegevuse uute võimalustega, mis võimaldavad sügavamalt tungida loodussaladustesse.

Nüüd on vaja pöörata tähelepanu meie mõttegevuse ühele tähtsamale iseärasusele. Kui, nagu

me juba näitasime, meelelised tajud annavad meile üksikute asjade konkreetsete kujundid, siis mõtte-tegevuse tulemuseks on suure hulga esemete ja nähtuste üldiste, oluliste omaduste tunnetamine. Selle üldistamise tulemus kehastub meie mõtlemise poolt loodavais mõistetes. Niisugused mõisted on näiteks puu mõiste, mateeria, inimese, kodanluse, proletariaadi mõiste.

Mis on **mõiste**? Mille poolt erineb ta meelelistest tajudest? Selle selgitamiseks jätkame oma näidet kuusega. Meeleline tajus annab meile just **antud** kuuse kujundi kõigi tema individuaalsete iseärasustega. Kuuse mõiste aga väljendab seda üldist, mis on omane eranditult kõikidele seda liiki puudele. Selles mõistes on nagu kustutatud ja minema pühitud puht individuaalsed, mitteolulised omadused ja tunnused, mis eraldavad üht kuuske teisest, ning temas peegelduvad ainult kuuskede üldised, kuid seejuures kõige olulisemad tunnused ja omadused.

Samasugune on ka mateeria mõiste. Temas ei väljendu mitte mõne konkreetse materiaalse eseme — kivi, tule, taime, õhu iseärasused ja eritunnused. Ta hõlmab ainult seda üldist, mis on omane neile kõigile — nimelt nende materiaalsust.

Mõisted võivad olla kitsamad või laiemad. Laiemad mõisted üldistavad suurt nähtusteringi. Niisugusteks mõisteteks on «mateeria», «loom», «ühiskond», «tootmine». Kitsamad mõisted hõlmavad suhteliselt kitsamat nähtuste- ja esemeteringi. Niisugusteks on näiteks mõisted «hobune», «kuusk», «mänd».

Mõiste kujunemises etendab suurt osa keel, mis on inimeste suhtlemisvahendiks. Mõisted, mis kujunevad meie mõtlemistegevuse tulemusel, peavad saama sõnalise väljenduse. Inimese peas ei saa tek-

kida sõnades väljendamata mõisteid, mõtteid. Sõnadesga «mateeria», «kodanlus», «proletariaat» me tähistame seda sisu, mis on omane neile mõistetele.

Teaduslikel mõistetal on tunnetamises määratu suur tähtsus. Nad on tunnetamise tugipunktideks. Tuginedes teaduse poolt väljatöötatud mõistetele, orienteerume me õigesti keerukates nähtustes ning korraldame edukalt oma praktilist tegevust.

Pole raske endale ette kujutada, kui rängaks koormaks oleks inimesele tunnetada iga üksikut asja ning pidada meeles iga asja, näiteks iga kuuse, iga nisupea individuaalseid erinevusi. Inimese peaju oleks kuhjunud mitmeid tuhandeid iga eseme, iga nähtuse konkreetseid kujundeid, mis teeks normaalse mõtlemistegevuse lihtsalt võimatuks.

Mõisted teevad ülearuseks inimese mälu niisuguse ülekuhjumise üksikesemete konkreetsete kujunditega. Olles suure hulga ühetaoliste nähtuste ja esemete üldistuseks, annavad mõisted meile võimaluse tunnetada seejuures iga nähtuse olulist külge, hakkamata neid seejuures eraldi tundma õppima.

See muidugi ei tähenda, et meil poleks vaja pöörata tähelepanu ühetaoliste asjade ja nähtuste individuaalsetele erinevustele. Üksikesemete individuaalsed omadused ja iseärasused on samuti tähtsad. Kuid teades asjade olemust, pole raske selle alusel juba kindlaks määrata ka seda, mille poolest nad üksteisest erinevad.

Ja mõistete kui ka kogu mõtlemise peamine tähtsus seisab selles, et nende abil me leiame, avastame nähtuste **põhjuse**.

Me juba rääkisime sellest, et tunnetamine peab meile andma teadmised looduse ja ühiskondliku elu seadustest, et ainult neid seadusi tundes võib edukalt korraldada ka oma praktilist tegevust. Nüüd

me võime selgitada, mida tähendab seaduste tundmine.

Seaduste tundmine on nähtuste kõige tähtsamate põhjuste tundmine. Avastada ühe või teise nähtuse seadust tähendab leida, mõista, miks ja mis põhjusel antud nähtus tekib ja eksisteerib, miks ta areneb nii ja mitte teisiti.

Meeleline tajumine ja elav vaatlus, eriti kui on tegemist keerukate nähtustega, ei ole iseenesest võimeline avastama nende nähtuste tõelisi põhjusi, seadusi. Vana-Kreeka filosoof Aristoteles, kes elas IV sajandil enne meie ajaarvamist, ütles tabavalt, et meeleline tajumine võib meile sisendada, et tuli on kuum. Kuid **mis**pärast tuli on kuum — seda ta meile öelda ei saa.

Piirdudes ainult meelelise tajuga, võime me vahel sattuda eksitusse nähtuse tõelise põhjuse suhtes. Nähes, et päikese tõusu järel hakkab näiteks kivi soojenema, asetame me need nähtused kausaalsesse seosesse ja teeme järelduse, et soojus, mida kiirgab päike, on kivi soojenemise põhjuseks. Kuid kas alati annab sündmuste, nähtuste vaheldumine ja üksteisele järgnemine meile õiguse seada nende vahele kausaalset seost? Muidugi mitte.

Oleks näiteks absurdne arvata, et kui päikesevarjutuse järel sõjavägi sai lüüa, siis päikesevarjutus on lüüasaamise põhjuseks. Kuid niisugust laadi ebausku oli vanasti määratu palju ja kõik see tuginen just selletaoliste ettekujutustele nähtuste seostest.

Või näiteks sageli seotakse ilma muutusi noorvõi täiskuu saabumisega, Kuu faasidega. See eksi-arvamus rajaneb puht juhuslikule nähtuste vaheldumisele. Tegelikult aga pole Kuu ja ilma vahel mitte mingisugust seost.

Seepärast on selge, et ainuüksi meelelise taju-

mise, vaatluse korral võib puht väliseid, juhuslikke sidemeid asjade vahel kergesti pidada olulisteks ja määravaiks.

**Mõtlemise jõud seisab selles, et ta avastab sise-
mised, tõeliselt tähtsad, kausaalsed sidemed ja suhted asjade vahel.** See aga tähendabki looduse ja ühiskonna seaduste tunnetamist.

Näiteks on olemas maa külgetõmbejõu seadus. Vastavalt sellele seadusele langeb iga ülesvisatud keha, iga ese tingimata uuesti tagasi maapinnale. Visake üles kivi, laske kahurist välja mürsk, laske voolikust üles veejuga — kivi, mürsk ja vesi pöörduvad uuesti tagasi maapinnale. Niisugune on loodusseadus.

Kuid oleks ekslik arvata, et selle loodusseaduse tundmine piirdub lihtsate faktide tundmisega, näiteks selle fakti tundmisega, et ülesvisatud esemed langevad tagasi maapinnale. Kõige tähtsam seaduses on nende faktide põhjuste tundmine, selle teadmine, miks kehad ja esemed langevad maapinnale. Selle teadmise annab meile mõtlemine. Teadus on välja selgitanud, et kehad langevad maapinnale sel põhjusel, et maakeral on määratu suur külgetõmbejõud.

Seaduste tundmine annab inimese kätte võimsa vahendi loodusjõudude alistamiseks, looduse allutamiseks meie vajadustele. Tuginedes loodusseaduste tundmisele taltsutavad inimesed loodusjõude. Nad püstivad tamme ja kasutavad vee jõudu energia saamiseks. Nad ehitavad suurepäraseid hooneid elamiseks, niisutavad põuaseid maid, tõstavad mullaviljakust, loovad uusi taimeliike, ühendavad meresid ja jõgesid jne. jne.

Teatavasti unistavad inimesed juba ammust ajast lendamisest teistele planeetidele. Niisugustel lendudel oleks teaduse ja looduse tundmaõppimise

seisukohalt määratu suur tähtsus. Tundes loodusseadusi võivad inimesed luua ja ka loovad tingimused, kus see unistus saab teoks.

Määratu suurt tähtsust omab ühiskondliku elu seaduste tundmine. Ka siin avaldub mõtlemise jõud, mõistuse jõud. Oma praktilise ühiskondliku tegevuse alusel inimene tunnetab ühiskondlike nähtuste põhjusi, seadusi. Tänu sellele me võime täieliku asjatundlikkusega korraldada oma praktilist tegevust, võidelda vaba, õnneliku elu eest. See- või teistsuguste ühiskondlike sündmuste põhjusi tundmata tegutseksid inimesed pimedast peast. Nad sarnanevad sellele «kangelasele», keda ühes Kosma Prutkovi satiirilises luuletuses on teravalt välja naerdud.

Seisan kivi otsas, —
hüppaks õige merre . . .
Saatus muret toob, või
rõõmu kallab verre?
Töötab üksnes õnne? . . .
Kiitust toob, või laimu? . . .
Ritsikaski hüppab,
kuhu — pole aimu.

Inimene, kes ei tea, mis põhjusel see või teine sündmus toimub, armastab vihjata «saatusele». Kuid «saatusel» pole siin mingit tähtsust. Usk «saatusesse» seob inimest käsist ja jalust, teeb ta tahtejõuetuks, passiivseks nii loodusjõudude kui ka rõhujate ees. Religioon kasutab ära seda usku saatusesse, et sundida inimest leppima sellega, nagu juhiks inimeste elu mingisugune salapärane jumalik jõud, mille vastu on võimatu võidelda.

Võtame näiteks niisugused nähtused nagu majanduskriisid ja tööpuudus, mis on kapitalistlike maade tööliste ja kõigile töötajaile määratu suureks õnnetuseks. Need kriisid tekivad regulaarselt

ligikaudu iga 10—15 aasta järel. Kriiside ajal suletakse paljud tehased ja vabrikud ning sajad tuhanded ja miljonid töölised heidetakse tänavale. Et saada endale ettekujutust sellest, millist materiaalse ressursside purustamist kriis endaga kaasa toob, on küllaldane mainida, et 1929.—1933. a. a. kriis läks Ameerika Ühendriikidele maksma 300 miljardit dollarit. Ligikaudu sama suure summa moodustasid USA sõjalised kulutused teise maailmasõja ajal.

Millega on seletatav kriiside tekkimine kapitalistlikes maades? Kodanlikud teadlased ütlevad, et kriisid on juhuslikud nähtused, et nende tekkimine ei ole paratamatu. Kuid see on kõige puhtam vale.

Selles küsimuses aitab meil orienteeruda inimõistuse jõud. Mingisugust nähtust mõista, tungida tema olemusse — see tähendab, nagu me juba ütlesime, leida tema põhjus, tema seadus. Kas majanduskriisidel on olemas oma põhjus? Jah on. Selleks põhjuseks on kapitalistlik kord, kus valitseb tootmisvahendite eraomandus. Kapitalistliku korra tingimustes on tootmise peamiseks eesmärgiks kapitalistide rikastamine, nende kasumite suurendamine. Et saada rohkem kasumit, kärbivad kapitalistid töölistel palka, röövivad rahvaid, päästavad valla veriseid sõdu.

Mis on siis selle tulemuseks? Peamised kaupade ostjad on ju töölised, töötajad, sest nemad moodustavad elanikkonna enamiku. Kuid just neid kapitalistid ekspluateerivadki halastamatult. See aga viib selleni, et töölistel ja kõigil töötajail jääb üha vähem võimalusi oma elamiseks vajalike kaupade ostmiseks. Ja kuna kapitalismi tingimustes valitseb tootmises anarhia, s. o. iga kapitalist tegutseb oma äranägemise järele ning püüab toota rohkem selleks, et kasum oleks suurem, siis ilmneb varsti, et

kaupu on toodetud tunduvalt rohkem kui neid suudavad osta töötajad, kes moodustavad elanikkonna enamuse. Siis puhkeb järjekordne kriis nagu välg selgest taevast. Kiiresti ja tunduvalt väheneb tootmine, töötute arv kasvab.

Seega on majanduskriiside põhjuseks kapitalistlik kord. See kord kutsub raudse paratamatusega esile majanduskriise ja tööpuudust. Majanduskriiside tekkimine teatud ajavahemike järel on järelikult seadus, aga mitte juhuslikkus.

Me ei tunneta seadusi mitte uudishimu pärast. Tundes ühiskondlike nähtuste seadusi, põhjusi, saame me mõjutada ühiskonna arenemiskäiku ning saavutada oma eesmärgid. Haigust on ainult siis võimalik edukalt arstida, kui tuntakse selle põhjusi. Kui kapitalism on kriiside, tööpuuduse, sõdade, ühe inimese poolt teise inimese ekspluateerimise ja töörahva muude viletsuste põhjuseks, siis selleks, et need viletsused kaoksid, on vaja hävitada põhjus, mis neid tekitab, s. o. on tarvis hävitada kapitalism.

Marksistlik-leninlik õpetus näitabki kätte tee võitluseks selle rõhumisele ja orjusele rajaneva korra vastu. Kommunistliku partei juhtimisel tegid töölisel ja talupojal Nõukogudemaal esmakordselt ajaloos lõpu kapitalismile ning ehtasid üles sotsialistliku ühiskonna. Sotsialismi tingimustes ei ole enam neid põhjusi, mis tekitavad ekspluateerimist, kriise ja tööpuudust. Siin töötavad inimesed mitte kapitalistide rikastamiseks, vaid oma elu paremaks muutmiseks, oma kodumaa õitsenguks. Kaupu toodetakse meil selleks, et rahuldada töötajate materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. See aga tähendab, et mida kiiremini kasvab tootmine ja tööviljakus, seda paremini toimub inimeste vajaduste rahuldamine. Töötajate vajadused ja nende vajaduste kasv jõuavad meil tootmisest ette ja tõukavad seda

edasi. Seepärast ongi nõukogude inimesed vabad majanduskriisidest ja tööpuudustest.

Niisiis, tōustes astmelt, kus tunnetamine toimub meeleorganite abil, astmele, kus toimub faktide töötlemine ja tundmaõppimine mõtlemise, mõistuse abil, tungib tunnetamine nähtuste kõige sügavasse olemusse. Sellel astmel tunnetame me kõige tähtsamat — looduse ja ühiskonna seadusi.

Kuid nagu me peagi näeme, ei jõua tunnetamisprotsess ka veel sellega lõpule.

d) Praktika osa meie teadmiste õigsuse kontrollimisel

Pärast seda, kui tänu meeleorganeile ja mõtlemisele meil kujunevad välja teatud vaated asjadele ja nähtustele, peab tunnetamine läbi tegema veel ühe vastutusrikka etapi — ammutatud teadmiste praktikas kontrollimise etapi.

Praktika, praktiline tegevus on kõige kindlam ja ainus moodus selle väljaselgitamiseks, kas see või teine teooria on õige või vale. See on nagu tuli, milles ehtne tōde karastub, kõik see aga, mis pole tōsi, põleb ära, hukkub. Muidugi võtab praktika ka esimestel tunnetamisastmetel tōeotsimise protsessist aktiivselt osa. Ta aitab luua teatud kujutlust esemest, mida me tundma õpime. Ja siiski, kui me loome eseme kujutluse, ei ole meil veel garantiid, et see kujutlus on lõpuni õige. Teda on vaja veel kontrollida praktikas. Ainult siis, kui praktika kinnitab meie kujutlust esemest, võime olla veendunud, et oleme tunnetanud tōe.

Näiteks loob aviokonstruktor uue lennukimudeli. Juba uue mudeli plaani väljatōötamisel, selle mudeli loomise protsessis toetub konstruktor lennukite ehitamise alal omandatud kogemustele ning katsetab

praktiliselt ühtesid või teisi osasid ja detaile. Uus mudel on kokku pandud. Kas võivad lennuki konstruktor ja ehitajad olla veendunud, et kõik on korras, et kõik nende arvutused on õiged? Muidugi ei või. Algab lennuki katsetamine praktikas. Mõnikord lükkab see katsetamine ümber autori kavatsused. Kui aga konstruktsioon on õigesti läbi mõeldud, siis praktiline katsetamine kinnitab seda, teeb omalt poolt olulisi parandusi, nõuab parandamist, muudatusi.

Üsna sageli, eriti aga loodusteadustes, tekib üks või teine teooria esialgu **hüpoteesina**, s. o. eeldusena, oletusena. Näiteks töötavad nõukogude teadlased selle küsimuse kallal, kuidas on tekkinud meie päikesesüsteemi planeedid, sealhulgas ka Maa. Selle küsimuse lahendamine on väga raske, ja on arusaadav, et tõde esineb siin esialgu oletusena, eeldusena. Muidugi tuginevad need oletused faktidele, arvutustele, kuid nad ei lakka seepärast veel olemast oletused.

Hüpoteese kontrollitakse pärast igakülgselt. Ühed neist ei pea vastu praktika proovidele, teised aga peavad ning muutuvad seega eeldustest tõetatud teooriaks.

Marksistlik tunnetusteooria peab praktikat ainsaks kriteeriumiks, s. o. mõõdupuuks meie poolt ammutatud teadmiste õigsuse või ebaõigsuse hindamisel.

Mida tuleb mõista praktika all? Praktika on eelkõige ja peamiselt inimeste tootmistegevus, kuna just ainult tänu sellele tegevusele võivad inimesed eksisteerida. Praktika on samuti inimeste ühiskondlik-poliitiline tegevus, eesrindlike klasside võitlus reaktsiooniliste klasside vastu eesmärgiga revolutsioonilisel teel ümber kujundada oma aja äraelanud ühiskondlik kord. Praktika all tuleb mõista samuti

teaduslikke katseid ja eksperimente, mida teostatakse ühtede või teiste kujutluste ja mõistete kontrollimise eesmärgil.

Mispärast siis ainult praktika annab võimaluse eksimatult kindlaks määrata, kas meie teadmised on õiged või valed? Kas inim mõistus ise ei ole võimeline lahendama küsimust, mis on õige ja mis vale? Idealistid näiteks väidavad, et ainult mõistus on võimeline otsustama, kas meie teadmised on õiged või valed.

Kuid idealistide seisukoht ei kannata kriitikat. Inim mõistus võib ju asjadest luua nii õiged kui ka ebaõiged kujutlusi. Kuidas siis saab mõistus ise otsustada, millised neist on õiged ja millised valed?

Mõned idealistid arvavad, et õiged on ainult niisugused kujutlused ja mõisted, millised on selged ja täpsed. Kuid mõistete ja vaadete selgus ja täpsus ei anna veel sugugi tunnistust nende õigsusest.

Muidugi on tähtis, et meie mõisted oleksid selged ja täpsed. Kuid nende õigsus oleneb sellest, kas nad vastavad reaalseile asjadele, kas nad õigesti peegeldavad nende omadusi. Neile küsimustele vastamiseks võib olla ja ongi olemas ainult üks tee — väljendatud vaadete praktikas kontrollimise tee.

Idealistid eitavad praktika kriteeriumi sel põhjusel, et maksab ainult rakendada seda teaduslikku mõõdupuud nende eneste teooriate suhtes, kui neist teooriaist ei jää kivi kivi peale. Mitte mingisugused kogemused ei ole kunagi ega kuskil veel kinnitanud ega saagi kinnitada seda teesi, et materia on loodud teadvuse poolt. Materialistide teesi aga selle kohta, et teadvuse organiks on materiaalne keha — peaaegu, kinnitab elu ise. Ilma selle organita pole võimalik mitte mingisugune teadvus, mitte mingisugune mõtlemine.

Praktika, inimeste praktiline tegevus ongi see-

pärast kõrgeimaks kohtumõistjaks inimteadmiste õigsuse hindamisel, et ta võimaldab neid kontrollida **tegelikult**, katselisel teel. Meie teadmine teeb kindlaks näiteks selle, et tahkete kehade, samuti ka vedelike ja gaaside paisumise põhjuseks on nende soojenemine. Katsete varal võime me reprodutseerida seda seost põhjuse — soojenemise ja järel-
duse — kehade paisumise vahel. Kuna katse seda seost kinnitab ja tõestab, siis tähendab see, et me oleme õigesti aru saanud kehade paisumise põhjustest, — järelikult on meie teadmised õiged.

Ligikaudu kakssada aastat tagasi valitses teaduses kujutlus, et soojuse põhjuseks on eriline aine, mida nimetati flogistoniks. Niisugust kujutlust peeti kaua õigeks, kuigi mingisugused praktilised katsed ei suutnud seda salapärasest ainet avastada. Suur vene teadlane Lomonossov tõestas, et soojuse allikaks on molekulide — üliväikeste materiaalse osakeste — mehaaniline liikumine. Praktika kinnitas flogistoni-teooria ebaõigsust ja mehaanilise soojusteooria õigsust.

Teadus avastas samuti selle, et looduses toimub soojusenergia muundumine mehaaniliseks energiaks, liikumisenergiaks. Seda seadust rakendades on inimesed loonud hulgaliselt soojusmasinaid, mis on rajatud soojusenergia ärakasutamisele. On selge, et praktika kinnitab täielikult seda, et teaduslik tees soojusenergia muundumise kohta mehaaniliseks energiaks on õige.

Juba palju aastaid tagasi tegi teadus kindlaks, et aatomituumadesse on koondunud tohutu energia. Kuid ainult selle energia praktiline kasutamine võis täielikult kinnitada seda teaduse teesi. Teatavasti on aatomenergia tootmine nüüd saanud reaalseks faktiks.

Ka ühiskonnateaduses on praktika tõe kriteeriu-

miks. Igat teooriat kontrollitakse ka siin klassivõitluse ning riikide ja parteide poliitilise tegevuse kogemuste varal, ajaloos otsustavat osa etendavate rahvahulkade liikumise praktikas.

Paljude sajandite jooksul on religioosete vaadete propageerijad püüdnud töörahva hulki veenda selles, et nende saatus on jumala kätes, et osavõtt revolutsioonilisest võitlusest on kahjulik, et on vaja alandlikult oodata lunastaja saabumist, kes kehtestavat kindla korra ja toovat inimestele õnneliku elu. Kuid kapitalistlike maade töötajad veenduvad oma elukogemuste varal järjest rohkem, et need õpetused on valed ning on ainult vahendiks, mille abil ekspluataatorlikud klassid hoiavad neid vaos ning sunnivad neid nurinata orjuseiket kandma.

Samuti väidavad idealistid, et mitte rahvahulgad ei etenda ühiskonna elus peamist osa, vaid väljapaistvad isiksused, kangelased, kelledest olenevat kogu ühiskonna arenemissuund. Kuid elu ja ühiskondlik praktika on igal sammul paljastanud religiooside ja idealistlike legende ning õpetanud töötajaid, et «ei jumal, tsaar ega kangelane» ei too neile vabanemist. Marksistlik teadus ühiskonnast relvastas töörahva hulki teadmiselega, et ainult nende üksmeelne ja järjekindel klassivõitlus kommunistliku partei juhtimisel mõisnike ja kapitalistide vastu toob neile tõelise vabaduse ja annab võimaluse ehitada uut elu.

Kodanlikud filosoofid, majandusteadlased, kõigi kirikute ja uskude papid ja preestrid kuulutasid kapitalistliku korra pühitsetud korraks kui «igavese» ja «aruka» korra. Marksism lükkas juba ammu ümber teooria selle kohta, et kapitalism on igavene, ning tõestas, et kapitalistlik kord elab oma aja ära ja asendatakse sotsialistliku korraga.

Kellele jäi õigus? Kelle õpetus osutus tõeks, tege-

likkusele vastavaks? Ka siin ütles otsustava sõna praktika, elu. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kogemused NSV Liidus, pärastpoole aga ka reas Euroopa ja Aasia maades toimunud revolutsioonide kogemused on täielikult kinnitanud marksismi-leninismi õpetust. See õpetus on teinud läbi igakülgse kontrolli klassivõitluse tules, sotsialismi ülesehitamise praktikas NSV Liidus. Elu näitas, kelle poolel asub õigus. Sotsialismi, rahu ja demokraatia ideed tungivad järjest sügavamalt maailma töörahva hulkade teadvusse, sest elu ja elukogemused on inimeste kõige suuremaks õpetajaks ja kasvatajaks.

Niisiis, ainult praktikas kontrolli läbi tehes muutuvad meie teadmised esemetest ja nähtustest usaldatavateks teadmisteks. «... Väljaspool meid eksisteerivad asjad,» ütleb V. I. Lenin. «Meie tajud ja kujutlused on nende kujundid. Nende kujundite kontrollimine, õigete eraldamine ebaõigeist toimub praktikas.»

4. KAS SAAB TÕDE TUNNETADA KORRAGA JA PIDADA TEDA LÕPLIKUKS

Me käsitlesime küsimust, milline tee viib tõe tunnetamisele, millised on selle tee etapid, astmed, milliste vahenditega me tunnetame tõe. Kuid siin tekib uus väga tähtis küsimus. Ütleme, et me saavutasime oma eesmärgi — tunnetasime ühe või teise tõe. Kas me võime pidada iga tõe lõplikuks, täielikuks, muutumatuks? Kas võib iga tõe pidada lõplikuks, kuigi praktika on seda kinnitanud?

Sellele küsimusele tuleb kindlalt ja otsustavalt eitavalt vastata. See vastus võib mõnel lugejal põhjustada arusaamatust, sest me ise ju äsja näitasime, et praktika poolt kinnitatud teadmised on õiged

teadmised. Ja see on tõsi, seda ei saa eitada. Kuid kas need teadmised on **lõplik** ja **täielik** tõde? — selles on küsimus.

Toome näite. Paar aastakümnet tagasi püüdsid lennukiehitajad luua niisuguseid lennukeid, mis lendaksid kiirusega 300—500 kilomeetrit tunnis. Praktika kinnitas, et see on võimalik. Järelikult olid õiged ka teooria ja teadmised, mis aitasid niisuguseid lennukeid ehitada.

Oletame nüüd, et me peaksime seda tõde lõplikuks ja absoluutseks. Kuid on hästi teada, et praegu ehitatakse juba lennukeid, millede lennukiirus ületab suuresti nende endise kiiruse. Paljud reaktiivlennukid lendavad helist kiiremini (heli aga liigub pisut üle 330 meetri sekundis, või üle 1200 kilomeetri tunnis). Kuidas on siis tõega, mida me pidasime «lõplikuks» ja «täielikuks»?

See näide illustreerib, kui ekslik ja kahjulik oleks pidada neid või teisi tõdesid lõplikeks ja täielikeks.

Milles siis seisab asi? Asi seisab selles, et praktika ise areneb, muutub, annab uusi tunnetamisvõimalusi, mida ta varem anda ei võinud. Areneb ka teadus, luues seejuures võimalused nähtusi sügavamalt tunnetada. Kui see oli tõde, et lennukid võivad lennata kiirusega 300—500 kilomeetrit tunnis, siis rajanes see tõde tollaegsele praktikale, tollal olemasolevale lennutehnika tasemele, meie teadmiste tollaegsele tasemele. Kuid tööstustehnika, tootmistehnika ja meie teadmised ei seisa paigal. Nad arenevad lakkamatult, liiguvad edasi. On selge, et selle tagajärjel ei saa paljusidki tõdesid pidada lõplikeks, igavesteks.

Praktika ja teaduse uued võimalused lubavad meil tungida järjest sügavamale ja kaugemale looduse tunnetamise teel. Varem tunnetatud vanades tõdedes osutub uute andmete valguses mõndagi

ebaõigeks, ebatäpseks, ja teadus heidab selle ebaõige kõrvale. Paljud asjad aga leiavad tunnetamise edaspidises käigus kinnitust, kuid muutuvad täiuslikumaks ning neid tunnetatakse sügavamalt, täpsemalt ja täielikumalt.

Seepärast ei olegi meil õigust pidada iga meie poolt tunnetatud tõde igaveseks, lõplikult terviklikuks ja täielikuks.

Kahtlemata on olemas niisuguseid tõdesid, milliseid võib nimetada igavesteks või muutmatuiks. Näiteks see, et inimesed sünnivad ja surevad, on igavene tõde. Igavene tõde on ka see, kui me ütleme, et linnud lendavad tänu sellele, et neil on tiivad. Niisuguseid «lõplikke» tõdesid on väga palju. Kuid pole raske mõista, et need on üsna lihtsad tõed. Teadusel ja inimeste praktilisel elul on igal sammul tegemist hoopis keerukamate tõdedega, mida ei tunnetata ega saa tunnetada korraga. Paljude tõdede tunnetamine võtab aega sajandeid, isegi aastatuhandeid.

Muidugi on ka keerukate teaduslike tõdede hulgas niisuguseid, milliseid võib pidada lõplikeks. Niisugusteks tõdedeks on näiteks teaduse tees selle kohta, et materia on primaarne, teadvus aga sekundaarne, et maailm koosneb liikuvast materiast, et kapitalism pole igavene ja pättamatult tuleb tema asemele kogu maailmas sotsialistlik kord. Kuid seejuures on vaja meeles pidada, et uutes ajaloolistes tingimustes, praktika uute andmete toimel meie konkreetsed kujutlused süvenevad, täpsustuvad, tihti aga muutuvadki oluliselt. See on tunnetamis-seadus.

Toome näite.

Juba antiikajal kaitsesid eesrindlikud filosoofid -materialistid kindlalt õpetust sellest, et maailm koosneb materiast. Kuid nende konkreetsetel kujut-

lustel, oletustel materia kohta oli meie tänapäeva teadmiste seisukohalt naiivne iseloom. Nii olid ühed arvamisel, et kõik koosneb veest, teised väitsid, et kõik loodusnähtused on tekkinud ja koosnevad tulest jne.

Kuid juba rohkem kui kaks tuhat aastat tagasi püstitas antiik-kreeka filosoof-materialist Demokritos hüpoteesi, et meid ümbritsevad asjad ja ka inimesed ise koosnevad üliväikestest nähtamatuist materiaosakestest, milliseid ta nimetas aatomiteks. «Aatom» tähendab kreeka keeles «jagamatu». Nende kujutluste järgi on aatomid kõige väiksemad materiaalsed osakesed, milliseid ei saa enam jagada.

Pärastpoole teaduse edasine areng kinnitas antiikaja filosoofi geniaalset oletust. Kuid teadus mitte lihtsalt ei kinnitanud seda, et kõik koosneb aatomitest, vaid ka heitis lisaks kõrvale paljud ebaõiged vaated aatomi suhtes, millised antiikaja filosoofi juures olid paratamatud, täpsustas ja süvendas õpetust materia ehitusest.

XIX sajandi lõpul arvasid paljud teadlased, et aatomi kohta on saavutatud lõplik ja täielik tõde. Kuid varsti toimus tõeline revolutsioon vaadetes materia ehituse kohta. Üle kahe tuhande aasta oldi arvamusel, et aatom on tõesti jagamatu, s. o. et teda ei saa enam jagada väiksemateks materiaalseteks osakesteks. Ilmnes, et see pole nii. Tehti vaieldamatult kindlaks, et kui väikesed aatomid oma mõõdetelt ongi, koosnevad nad ise veelgi väiksematest osakestest. Praegu on teada, et on olemas niisugused üliväikesed materiaosakesed nagu elektron, proton, neutron jt.

Kuid, võib-olla see, mida me nüüd juba teame materia ehitusest, — teadus aga teab sellest praegu juba väga palju, — on nüüd juba

meie teadmiste piir, lõplik ja täielik tõde? Pärast kõike eelpool öeldut on selge, et oleks ekslik pidada meie praegusi teadmisi teaduse arenemise piiriks. Me teame võrratult rohkem kui inimesed teadsid 50—100 aastat tagasi. Kuid mõne aastakümne pärast teavad inimesed materia ehitusest mitu korda rohkem kui teame meie praegu, sest tunnetamise võimalustel pole piire, teadus aga areneb järjest kiiremini.

Ja sama lugu on paljude keerukate teaduslike tõdedega. See näide illustreerib, kuidas üldse arenevad meie teadmised. Arenevale praktikale ja varemkogutud teadmistele tuginedes me süvendame ja täiendame oma kujutlusi loodusest, avastame tema uusi omadusi ja külgi. Iga uus samm sellel teel vabastab meie teadmisi sellest, mis neis on olnud ebaõiget, ebatäpset, ning lisab uusi objektiivse tõe terakesi meie arusaamistesse maailmast.

See tähendab, et teaduslik tõde omab, nagu ütlevad filosoofid, **suhtelist** iseloomu, on **suhteline** tõde. Niisugune on see tõde seepärast, et teda on vaja vastastikku **suhendada**, seada seosesse nende ajalooliste tingimustega, praktika ja teadmiste selle tasemega, mille alusel see tõde välja kujunes.

Kuid see teaduslike tõdede suhtelisus ei eita seda, et neis on olemas niisuguseid elemente, milliseid praktika ja tunnetamise edaspidine areng ei või muuta. Tõde, mida tunnetamise edaspidine areng ei saa muuta, nimetatakse **absoluutseks** tõeks. Näiteks see, et materia koosneb aatomitest, see, et aatomitel on tuumad — kõik need on absoluutse tõe osakesed, elemendid tänapäeva kujutlustes materia ehitusest.

Seepärast sisaldab iga tõeliselt teaduslik tõde **absoluutse, täieliku tõe** elemente.

Seda on väga tähtis arvesse võtta, sest oleks jäme viga arvata, nagu oleks teaduslikul tõel ainult suhteline iseloom. On olemas idealistlik teooria, mis on arvamusel, et teaduslikud tõed on ainult suhtelised ega sisalda mitte mingisuguseid absoluutse tõe terakesi. Seda teooriat nimetatakse **relativismiks** (tuleb ladinakeelsest sõnast «relativus» — suhteline).

Relativism on sügavalt ekslik ja kahjulik teooria. Teaduslike tõdede suhtelisuse all ei mõista see teooria mitte seda, et tõe ei ole võimalik tunnetada korruga täielikult ja lõplikult. Teadmiste suhtelisust tõlgendab ta võimatusena tunnetada objektiivseid tõesid, s. o. tõesid, mis õigesti peegeldavad loodust. Sisuliselt on see teooria samuti agnostitsism, samuti maailma tunnetamise võimalikkuse eitamine.

Kuna me oleme võimelised õigesti peegeldama loodust, siis tegelikult on ka meie teadmistes, teaduse poolt saavutatud tõesides alati osakene absoluutse tõe osakesi. Ja mida kaugemale tunnetamine areneb, seda rohkem on teaduslikes tõesides neid absoluutse tõe osakesi. See ei tähenda, et me võime kunagi jõuda niikaugemale, et tunnetamine on enese täielikult ammendanud. Niisugust momenti, niisugust piiri ei ole ega saagi olla, sest loodus ja ühiskondlik elu ei seisa ju paigal. Nad arenevad igavesti. See aga kohustab ka meie tunnetamist edasi liikuma, arenema, sest inimtunnetamine, nagu me juba teame, on meid ümbritseva tegelikkuse peegeldus.

Edukaks praktiliseks tegevuseks on tarvis omada meid ümbritsevaist tingimustest õigeid kujutlusi. Kuid need tingimused muutuvad, ja sageli muutuvad üsna kiiresti. Kui meie mõtlemine ei jälgi neid muudatusi ega peegelda neid, siis satume ka oma

praktilises tegevuses kimbatusse. Tuntud muinasjutus lollikesest naerab rahvas tigidalt välja niisuguseid inimesi, kes oma tegevuses ei arvesta olukorda. Teatavasti hakkas see rahvajutu kangelané teel matuserongi kohates tantsima. Ja teda karistati mittekohase rõõmustamise pärast. Talle tehti selgeks, et matustel inimesed kurvastavad, mitte aga ei lõbutse. Sattunud oma edaspidiseil rännakuil lõbusasse pulma, hakkas meie kangelane härdalt nutma, arvates, et see tõde, mis talle enne pähe tuubiti, kõlbab kõigi elujuhtumite jaoks. Ja selle eest maksis ta jällegi nahatäiega.

Iga tõde on vaja käsitada tihedas seoses olukorraga. See, mis on õige, tõene ühes olukorras, võib olla ebaõige, vale teises, muutunud olukorras. Kuidas näiteks vastata küsimusele, kas vihma sadu on hea või halb? On selge, et selle küsimuse õige vastus sõltub olukorrast, tingimustest. Kui vihma ei ole ammu olnud või on põud, siis on vihm kasulik. Vastupidi, kui on vihma palju sadanud, siis on vihm kahjulik.

See näide selgitab, mispärast marksistlik tunnetusteooria õpetab, et **tõde ei ole abstraktne, vaid konkreetne.** Abstraktne tõde on tõde, mis ei arvesta konkreetset olukorda, tingimusi, milliste suhtes teda rakendatakse. **Konkreetne tõde** on tõde, mis õigesti peegeldab olukorda ning tugineb kindlatele faktidele.

Niisugune arusaamine tõest omab eriti suurt tähtsust kommunistliku partei ja kogu rahva praktilises võitluses sotsialismi eest. Juba üle viiekümne aasta seisab meie partei rahvahulkade eesotsas, juhtides nende võitlust helge elu eest, kommunismi eest. Kui palju kordi poole sajandi jooksul on muutunud olukord, on muutunud selle võitluse tingimused! Partei alustas oma tegevust raskeil, süngel

tsarismi-aastail. Neil aastail äratas ta rahvahul-
kade teadvuse, valgustas neid, ehtas tugeva revo-
lutsioonilise organisatsiooni, kes oleks võimeline
viima rahvast tormijooksule tsarismi ja kapitalismi
vastu. Partei põhiloosungiks sel perioodil oli demo-
kraatliku revolutsiooni loosung, tsaari ja mõisnike
võimu kukutamise loosung.

Kui 1917. aasta veebruaris Venemaal võitis
kodanlik-demokraatlik revolutsioon ja ajalooline
olukord riigis muutus, andis partei töölistele ja talu-
poegadele uue loosungi — sotsialistliku revolutsiooni
ettevalmistamise ja läbiviimise loosungi.

Sotsialistliku pöörde teostamiseks Venemaal oli
meie partei ette valmistatud leninliku teooriaga
sotsialismi võidu võimalikkusest ühel, eraldi
võetud maal.

Selle teooria loomine oli eredaks näiteks, kuidas
see või teine teaduslik tõde seoses uue ajaloolise
olukorraga areneb, muutub.

Omaval ajal avaldasid Marx ja Engels mõtte, et
proletaarne revolutsioon võib võita kõigis või kõige
eesrindlikumates kapitalistlikes maades ainult ühe-
aegselt. Tolle aja kohta oli see õige.

Kuid alates möödunud sajandi lõpust, eriti aga
XX sajandi algul muutusid ühiskonna arenemise ja
töölisklassi võitluse tingimused põhjalikult. Neis
tingimustes muutus sotsialistliku revolutsiooni ühe-
aegne võit kõigis maades võimatuks, ja, vastupidi,
täiesti võimalikuks sai revolutsiooni võit ja sotsia-
lismi ülesehitamine ühel, eraldi võetud maal. Uut
olukorda arvestades näitas V. I. Lenin, et Marxi ja
Engelsi tees ei ole neis tingimustes enam kehtiv
ning lõi uue teooria — teooria sotsialismi võidu või-
malikkusest ühel maal.

See näide illustreerib eredalt, et kommunistlik
partei ei käsita seda või teist tõde «lõplikku» tõena,

ta tühistab julgelt üksikuid teese, kui need uues olukorras on juba vananenud.

Leninlik revolutsiooniteooria innustas Venemaa töölisklassi ja tema parteid suurele revolutsioonilisele kangelasteole 1917. aasta oktoobris.

Partei juhtiv tegevus sotsialismi ülesehitamisel meie maal annab samuti palju eredaid näiteid selle kohta, kuidas partei arvestab muudatusi ajaloolistes tingimustes ning seab nõukogude rahva ette uusi ülesandeid.

Kui Esimeses maailmasõjas ja kodusõjas purustatud rahvamajandus oli 1925. aastaks taastatud, võttis partei kursi meie maa industrialiseerimisele. Sotsialistlik industrialiseerimine oli neis tingimustes võtmeks, et lahendada NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise ülesanne. Ilma industrialiseerimiseta poleks olnud võimalik ette valmistada ka talurahva siirdumist sotsialistliku põllumajanduse teele. Kui nõukogude rahvas oli kommunistliku partei juhtimisel saavutanud suuri edusamme industrialiseerimise läbiviimisel ning meie maal oli välja kujunenud uus olukord, võttis partei kursi põllumajanduse massilisele kollektiviseerimisele, püstitas loosungi kulakluse kui klassi likvideerimiseks üldise kollektiviseerimise alusel. Nii industrialiseerimise loosung kui ka kollektiviseerimise loosung peegeldasid täpselt ja õigeaegselt sotsialistliku ülesehitustöö ülesandeid nõukogude ühiskonna arenemise erinevaid ajaloolistel momentidel. Ja selles peitus nende loosungite jõud.

Nii on kommunistlik partei erisugustes ajaloolistes tingimustes, erisugustes olukordades eduga teeninud ja teenib töötavat rahvast, juhatahes talle õigesti teed võidule. Ja see ei ole seletatav mitte ainult sellega, et meie partei väljendab töölisklassi ja kõigi töötajate elulisi huve. See on seletatav ka

sellega, et partei arvestab alati konkreetseid võitlustingimusi, võtab arvesse kõiki muudatusi, mis tekivad võitluse käigus, ning püstitab seetõttu alati õiged võitlusloosungid.

Teisiti öeldes, oma praktilises tegevuses juhindub partei rangelt marksistliku tunnetusteooria teesist selle kohta, et seda või teist tõde või olukorda ei tohi käsitada lahus konkreetsetest ajaloolistest tingimustest.

Leninism õpetab, et teadusel ja järelikult ka edukal praktilisel tegevusel ei ole hullemat vaenlast kui **dogmatism**. «Marksism,» ütleb J. V. Stalin, «on igasuguse dogmatismi vaenlane.» Kuid mis on dogmatism? Dogmatism tähendab lähenemist tõele kui millelegi muutumatule, mis ei kuulu kontrollimisele ja läbivaatamisele. Dogmaatikul pole asja sellega, et elu läheb edasi, et tingimused muutuvad ning et seepärast peavad ka meie teadmised täienema, süvenema, arvestama seda uut, mis elus on sündinud. Klammerdudes vana külge, kartes kõike uut ja eesrindlikku, ei aita dogmaatik kaasa edasiliikumisele tunnetamises ja praktilises tegevuses, vaid pidurdab seda liikumist.

Seda, millist määratu suurt kahju toob dogmatism teaduses ja praktikas, võib illustreerida järgmine näide. Tuntud nõukogude teadlane Viljams töötas välja õpetuse maaviljeluse heinavälja-süsteemist. Selle õpetuse kohaselt parandavad mitmeaastased heinakülvid pinnase struktuuri ning aitavad kaasa viljakuse tõstmisele. Kuid oma järeldused selle kohta tegi teadlane peamiselt Venemaa keskvööndi tundmaõppimise alusel. Tema viga oli see, et ta soovitas sisse viia heinavälja külvikordi, ilma et oleks vajalikul määral arvestanud pinnast ja kliimat erisugustes rajoonides.

Selle asemel et loovalt läheneda Viljamsi õpetu-

sele, hakati seda rakendama dogmaatiliselt. Mitmeaastaseid heintaimi hakati ilma pinnase- ja kliimaatilisi tingimusi arvestamata külvama ka seal, kus need andsid tühist saaki. Mitmeaastaste heintaimede külvide alla hakati võtma määratu suuri maa-alasid ning vähendama siin suuri saake andnud teravilja ja teiste kultuuride külvipinda. Niisugune dogmaatiline praktika tekitas meie põllumajandusele suurt kahju. Kommunistliku partei Keskkomitee veebruari-märtsipleenum (1954. aastal) kritiseeris teravalt niisugust praktikat ja tegi sellele lõpu.

Eredaks näiteks mitte dogmaatilisest, vaid loovast lähenemisest põllumajandusteadusele ja praktikale on tuntud põlluharija-katsetaja T. S. Maltsevi tegevus. Lähenedes loovalt Viljamsi õpetusele, tõestas ta katsete varal, et mitte ainult mitmeaastaste heintaimede, vaid ka üheaastaste taimede külvid aitaavad kaasa pinnase viljakuse tõstmisele. Ta töötas välja künni ja pinnaseharimise uued meetodid. Tema katsed omavad agronoomiateaduse edasiarendamisele määratu suurt tähtsust. T. S. Maltsevi kogemused levivad praegu laialdaselt. Seejuures hoiatab kolhoositeadlane, et ka tema meetodeid ei tule rakendada mitte šabloonselt, mitte dogmaatiliselt, vaid iga rajooni konkreetseid tingimusi arvesse võttes.

Dogmatism on väga ohtlik ja kahjulik ka lähenemisel ühiskondlikele nähtustele ning poliitilises tegevuses. Marksistlik-leninliku õpetuse suur jõud seisab selles, et ta ei salli dogmatismi varjugi. See õpetus on alalises arenemises ning ei karda tühistada neid või teisi oma üksikuid teese, kui need ei vasta enam uutele ajaloolistele tingimustele. Suure eeskuju niisugusest loovast lähenemisest andis V. I. Lenin, kes lõi sotsialistliku revolutsiooni uue

teooria, mis vastab imperialismi perioodi tingimustele.

Sotsialismi eest peetava võitluse keerukate teoreetiliste ja praktiliste küsimuste loova lahendamise eredat eeskuju annavad J. V. Stalini tööd ning kommunistliku partei otsused, milledes on üldistatud partei määratu suured võitluskogemused kõige erisugusemates ajaloolistes tingimustes.

Niisiis õpetab marksistlik tunnetusteooria, et teaduslikke tõdesid ei tunnetata korruga ning et enamuses ei saa neid pidada lõplikeks. Nad arenevad, süvenevad meie teadmiste kasvu ja praktilise tegevuse alusel.

5. KAS INIMTUNNETAMINE ON VÕIMELINE TULEVIKKU ETTE NÄGEMA

Sellel küsimusel pole mitte ainult suur teoreetiline tähtsus. Ta on väga tähtis ka inimeste praktilisele tegevusele, sest kui me midagi teeme, siis ei pea me ju silmas mitte ainult tänase päeva huvisid, vaid ka tuleviku huvisid. Iga inimene püüab kindlustada oma tulevikku, oma laste tulevikku. Inimesed elavad ja töötavad mitte üksikult. Nad on ühendatud klassidesse, nagu töölisklass, talupoegade klass. Klassid võitlevad samuti mitte ainult oma tänaste huvide ja eesmärkide eest.

On arusaadav, et inimesed tahavad heita pilku tulevikku, teada saada, kuidas, millist teed mööda kulgeb ühiskonna edasiarenemine. Seda nad ei taha teada mitte lihtsa uudishimu pärast. Ainult teades tulevikku ja tundes ühiskonna edasiarendamise teid võib teadlikult, edukalt korraldada oma tänast tegevust.

Osata heita pilku tulevikku, mõista, kuidas toi-

mub ühiskonna edasine arenemine, — see ongi **teaduslik ettenägemine**.

Teaduslikul ettenägemisel on määratu suur tähtsus mitte ainult võitluses ühiskondliku elu ümberkorraldamise eest. Ta on väga tähtis ka võitluses loodusjõududega nende allutamise eest inimeste vajadustele. Kui laev läheb kaugele reisile, siis on vaja ette teada, milline on olukord reisil — missugune ilm teda ootab, kas esineb ta teel tormed, tsükloneid. Ükski lennuk ei lenda välja enne, kui ta meeskond pole ilmateadet saanud. Muidugi ei õnnestu ilma mitte alati täpselt kindlaks määrata, kuid meteoroloogiateaduse edasine arenemine annab kahtlematult inimesele võimaluse ilma muutusi täpsemalt ennustada.

Varem, kui teadus oli veel vähe arenenud, kasutasid tema nõrkust igasugused posijad ja kelmid, kes elasid lihtsate inimeste petmisest. Seda nõrkust kasutas ka religioon, et hoida rahvast hirmu all. Mitmesuguseid tollal arusaamatuid loodusnähtusi tembeldas ta «ilmutusteks», mis ennustavat inimeste saatust ning töotavat neile raskeid karistusi «pattude» eest. Ja ka tänapäeva tingimustes uimastavad religioon, religioossed vaated inimeste teadvust, olles pimeduse ja harimatuse levitamise vahendiks.

Varem oli olemas (mõnedes kapitalistlikes maades on veel praegugi) terve omaette «õpetus» — astroloogia, mis tähtede ja planeetide asendi järgi taevas püüdis ennustada rahvaste tulevikku, ühtede või teiste sündmuste käiku ning üksikisikute saatust.

Kapitalistlikes maades mürgitab terve šarlatanide armee, kes on kapitalistide teenistuses, ka tänapäeval inimeste teadvust, hirmutades neid igasuguste põrgukoledustega osavõtu eest streikidest, poliitili-

sest võitlusest, sõjavastasest ja rahu eest toimuvast liikumisest. Ajalehtedes, ajakirjades ja raamatutes avaldatakse jampslikke ettekuulutusi maailma peatsest lõpust, ülemaailmsest veeuputusest ja muust taolisest.

Vehkides aatomi- ja vesinikupommiga, ähvardavad sõjasüütajad inimesi maailma tsivilisatsiooni hukkumisega, kogu meie planeedi hävinemisega. Kui imperialistidel õnnestub uut maailmasõda valla päästa, hukub tegelikult mitte maailmakultuur, mitte inimkond, vaid kapitalistlik kord, mis on oma aja ära elanud ning toob inimkonnale ainult häda ja õnnetust. Kogu kodanlike «ettekuulutuste» mõte inimkonna hukkumisest aatomipommi läbi seisab selles, et kutsuda rahvaste seas esile paanikat ja hirmu ning sundida neid imperialistide tahtele alistuma.

Kodanlikud ideoloogid teevad kõik selleks, et viia eksiteele töötajaid, kes järjest rohkem saavad aru sellest, et nende õnnelik tulevik on lahutamatult seotud kapitalismi hävitamisega ja sotsialismi ülesehitamisega. Kodanlus ei ole huvitatud sellest, et laiadel rahvahulkadel oleks õige ettekujutus tulevikust. Kodanlusel enesel ei ole tulevikku, ta on oma aja ära elanud ning peab surema. Tulevik kuulub töötavale rahvale, sotsialismi maailmale.

Just seepärast imperialismi ideoloogid kas siis eitavad võimalust ette näha, millist teed mööda kulgeb ühiskonna edasine arenemine, või sepitsevad igasuguseid šarlatanlikke ennustusi.

Kuid inimkond ei vaja enam ammu oma tuleviku ennustamiseks salapäraseid «ilmutusi». Praegusel ajal on teadus kätte võitnud niisugused kindlad positsioonid, et me võime sündmuste käiku mitte ennustada, vaid täpselt ette näha, vastavalt sellele

seada endale eesmärgid ning võidelda nende eesmärkide elluviimise eest.

Mispärast teaduslik tunnetamine võimaldab täpselt ette näha?

Pole raske mõista, et igasugustel «ennustustel», mis rajanevad mingisugustele juhuslikele ja välis-tele tundemärkidele, ei ole teaduslikku alust. Näiteks mõtlevad ebausklikud inimesed, et kuu- või päikesevarjutus võib kuidagi avaldada mõju inimeste elule. Kuid milline on selle nähtuse seos ühiskonna eluga? Selge, et siin pole mitte mingisugust seost. Kuu- või päikesevarjutus toimub teatud looduslikel põhjustel, ühiskonna elu areneb oma seaduse järgi.

Selleks, et tulevikku õigesti ette näha, on vaja tunda nähtuste põhjusi, seadusi.

Teadus on avastanud ja välja selgitanud põhjused, mille toimel teatud vaheaegade järel toimuvad kuu- ja päikesevarjutused. Nüüd teab iga kooliõpilane, et Maa tiirleb ümber Päikese, samuti ka oma telje ümber, et Maa kaaslaseks on Kuu. Kuul ei ole oma valgust, teda valgustab Päike. Oma teekonna ümber Päikese käib Maa aasta jooksul. Kuu aga teeb ringi ümber Maa ligikaudu 27 päeva ja 8 tunniga.

Liikudes oma teed mööda satub Kuu teatud ajal Päikese ja Maa vahele ning varjab meie eest Päikese. Omakorda Maa, liikudes oma teed mööda, satub teatud ajal Päikese ja Kuu vahele, viimane aga võib sattuda varju, mida heidab Maa. Selles peituvadki päikese- ja kuuvarjutuste põhjused.

Teades Päikese, Kuu ja Maa liikumisseadusi, teesid, mida mööda nad liiguvad, ning nende liikumiskiirust, võib absoluutse täpsusega paljude aastate peale ette näha päikese- ja kuuvarjutuste saabumise tähtajad.

Nähtuste omaduste ja arenemisseaduste tundmisele rajaneb ettenägemise võimalus ka teistes loodusteaduste harudes.

Nõukogude mitšuurinlased taotleavad taimesor- tide parandamist ning suure produktiivsusega loomaliikide väljaarendamist. Suur nõukogude teadlane I. V. Mitšurin ütles, et me ei või oodata looduselt armuande, et meie ülesanne seisab selles, et neid temalt võtta. Ja Mitšurin töötas loovalt uute viljapuusortide väljaaretamisel. Ta lõi üle kolme- saja uue sordi. Seejuures on vaja arvesse võtta, et Mitšurin ei töötanud «hea õnne peale», rahuldudes sellega, mis juhuslikult «välja tuleb», vaid püstitas endale kindlad eesmärgid ning taotles nende elluviimist.

Järelikult toimub ka mitšuurinlaste tegevus teadusliku ettenägemise alusel.

Kuid see on võimalik seepärast, et mitšuurinlased teavad põhjusi, mis kutsuvad taimedes esile ühe- või teistsuguseid muutusi, tunnevad taimede elu- seadusi. Iga taime omadused sõltuvad peamiselt välise loodusliku keskkonna tingimustest, millistes taime kasvab. Nende tingimuste muutumine kutsub esile ka taimede omaduste muutumise. Paigutades taimed teatud kasvutingimustesse, võib inimene neis esile kutsuda vajalikke muutusi ning saavutada nisu, rukki ja teiste kasulike taimede sortide parandamist ja luua isegi uusi sorte.

Teadusliku ettenägemise suurepäraseid eeskujusid annab marksistlik-leninlik õpetus ühiskonnast.

Eredaiks näiteiks niisugusest ettenägemisest, mida ühiskonna ajalooline arenemine on täielikult kinnitanud, on marksismi õpetus sotsialismi paratamatust võidust ning leninlik teooria sotsialismi võidu võimalikkusest ühel, eraldi võetud maal.

Ka ühiskondliku elu valdkonnas rajaneb ette-

nägemise võimalus objektiivsete arenemisseaduste tundmisel. Kui meil on teada põhjused, mis paratamatult kutsuvad esile teatud järeldusi, siis võime ette näha ühtede või teiste sündmuste saabumise ning selgesti endale ette kujutada ühiskondliku arenemise suunda.

Toome mõned näited. Teatavasti hoiatasid kommunistid ammu enne Esimese- ja Teise maailmasõja tekkimist töölisklassi ja kõiki töötajaid selle eest, et imperialistid valmistavad neid sõdu ette. Nad paljastasid imperialismi röövellikku olemust ning organiseerisid rahvahulki võitlusele rööv- ja vallutussõdade vastu.

1914. aastal puhkes Esimene maailmasõda. 1939. aastal algas Teine maailmasõda.

Millisele ühiskonnaseadusele tuginesid kommunistid, nähes ette Esimese ja Teise maailmasõja paratamatust? Nad lähtusid imperialismi olemuse tundmisest. Imperialismi tingimustes on asumaad ja mõjusfäärid, s. o. müügiturud, kapitali rakendamise piirkonnad jne. ära jagatud mitme imperialistliku maa vahel. Tuginedes oma majanduslikule ja sõjalisele võimsusele, röövivad need maad oma asumaid, ekspuuteerivad tooraineallikaid, jätavad nõrgad ja mahajäänud rahvad ilma rahvuslikust sõltumatusest. Niisugusteks koloniaalriikideks on ammust ajast olnud Inglismaa, samuti Prantsusmaa ja mõned teised Euroopa maad.

Kuid hiljem ajaloo areenile ilmunud teiste kapitalistlike maade arenemine viib selleni, et nad jõuavad järele ja mööduvad vanadest koloniaalriikidest. Võtmata varem osa maailma jagamisest oma mitte-küllaldase majandusliku ja sõjalise võimsuse tõttu, nõuavad nad nüüd maailma ümberjagamist enda kasuks, vastavalt oma jõule.

See tähendab, et imperialismi tingimustes toimub

arenemine ebaühtlaselt, hüppeliselt. Noored kapitalismimaad jõuavad kiiresti ette vanadest kapitalistlikest maadest. Esimese maailmasõja eelõhtul jõudsid näiteks Ameerika Ühendriigid ja Saksamaa ette majandusliku võimsuse poolest Inglismaast ja Prantsusmaast.

Seetõttu, et kapitalistlike maade majanduslik ja poliitiline arenemine toimub ebaühtlaselt, tekivad nende vahel sügavad vastuolud ja võitlus õiguse pärast röövida teisi rahvaid. Sellest tuleneb röövsõdade paratamatus imperialismi ajastul juba jagatud maailma ümberjagamise pärast.

Järelikult tekivad imperialistlikud sõjad kapitalismi ebaühtlase majandusliku ja poliitilise arenemise seaduse toimetel. Esimene ja Teine maailmasõda oli tingitud just selle seaduse toimest.

Seaduse kapitalismi ebaühtlasest majanduslikust ja poliitilisest arenemisest imperialismi ajastul avastas V. I. Lenin.

Ka tänapäeva tingimustes paljastavad kõigi maade kommunistid ja progressiivsed jõud imperialistide püüdeid valla päästa uut, kolmandat maailmasõda. Tänapäeval on tekkinud ja areneb võimas rahuliikumise rinne, mis võitleb uue sõja ärahoidmise eest. Sõdade paratamatus imperialismi ajajärgul ei tähenda, et üht või teist sõda pole võimalik edasi lükata või koguni ära hoida. Kõige rohkem kannatavad sõdade all rahvahulgad. Just nemad on eluliselt huvitatud rahust. Laiaulatuslik üldrahvalik liikumine rahu eest, mis on arenenud praegu kõigis maades, samuti ka Nõukogude Liidu, Hiina Rahvavabariigi ja teiste rahvademokraatia maade rahuarmastav poliitika on uue maailmasõja teel tõsiseks takistuseks.

Teades põhjust, mis tekitab sõdu, teades, et selleks põhjuseks on kapitalism, võime me absoluutse

tõekindlusega väita, et kapitalistliku korra hävitamisega ja sotsialismi võiduga kogu maailmas kaovad ka sõjad jäädavalt.

Seega annab teaduslik tunnetamine võimaluse täpselt ette näha ka ühiskondliku elu valdkonnas. Ühiskondlik elu on muidugi tunduvalt keerukam kui loodusnähtused. Seepärast on siin sündmuste asetleidmise täpseid tähtaegu hoopis raskem ette näha. Võib näiteks mitte kahelda, et iga maa, kus veel valitseb kapitalism, astub varem või hiljem sotsialismi teele. Kuid ette öelda täpseid tähtaegu, millal see toimub, on võimatu. See sõltub ühiskonna arenemise paljudest konkreetsetest asjaoludest tulevikus, milliseid praegu pole võimalik arvestada.

Teadusliku ettenägemise tähtsus seisab selles, et ta võimaldab kindlasuunaliselt korraldada praktilist tööd. Ta annab võimaluse näha mitte ainult tänast päeva, vaid ka homset, ja mitte ainult näha, vaid ka praktiliselt võidelda selle päeva lähendamise eest.

Nõukogude rahvas rajas esimesena ajaloos tee sotsialistlikule ühiskonnale. Nüüd on ülesanne selles, et edukalt viia lõpule sotsialismi ülesehitamine ja teostada järkjärguline üleminek kommunismile. Et seda suurt eesmärki saavutada, on vaja teada, kuidas selleni jõuda. Kommunistliku partei jõud selles seisabki, et ta on relvastatud ühiskondliku elu seaduste tundmisega ning näeb seepärast selgesti seda teed, mida mööda tuleb minna, et eesmärgile jõuda.

Selleks, et viia lõpule sotsialismi ülesehitamine ning teostada järkjärguline üleminek kommunismile, on kõigepealt vaja arendada meie sotsialistlikku tootmist — tööstust, põllumajandust, tõsta tööviljakust.

Tootmise arendamisel, põllumajanduse ja kõigi

teiste rahvamajandusharude võimsal edasiviimisel omab otsustavat tähtsust **rasketööstuse** eelisarendamine, s. o. tema kiirem kasv võrreldes tarbeesemetete tootmisega. See on tootmise arenemise üks tähtsamaid majandusseadusi. Ei tarvitse seejuures arvata, et masinate, söe ja nafta tootmise kiirem kasv on meile omaette eesmärgiks. Sotsialistlikus ühiskonnas on tootmise põhieesmärgiks töötajate vajaduste rahuldamine. Kuid selleks, et järjest kasvavas ulatuses neid vajadusi rahuldada, on tarvis laiendada tootmist, tema tehnilist varustatust, tõsta mehhaniseerimise ja elektrifitseerimise alusel põllumajandust, loomakasvatust, viia edasi kergetööstust. Kõik see on võimatu ilma masinate, tööpinkide ja elektrienergia tootmise kiirema kasvuta, ilma metalli, söe ja teiste tootmisvahendite lakkamatult suureneva tootmiseta. Mida kiiremini toodetakse tootmisvahendeid, seda kiiremini võib kasvada ka põllumajandus, transport ja kergetööstus, s. o. seda täielikumalt võidakse rahuldada töötajate vajadused. Rasketööstus on kogu rahvamajanduse aluste alus.

Määratu suurt tähtsust tootmise arendamisele omab kõrge tööviljakus. Kodanlikus ühiskonnas kasvab tööviljakus tunduval määral tööliste jõudude väljakurnamise arvel, kellest pressitakse välja kõik mahlad. Sotsialistlikus ühiskonnas toimub tööviljakuse kasv lakkamatu tehnilise progressi teel, tootmisesse uue tehnika juurutamise alusel. See aga on jällegi võimalik ainult tänu esmajärjekorras rasketööstuse kasvule.

Rasketööstuse arendamine on samuti meie maa kaitsevõime ja sõjalise võimsuse aluseks.

Seepärast näebki kommunistlik partei rasketööstuse eelisarendamises otsustavat tingimust kogu rahvamajanduse edasiseks tõusuks, ülitähtsat tin-

gimust sotsialismi ülesehitamise lõpuleviimiseks ja järkjärguliseks üleminekuks kommunismile.

Tuginedes ühiskondliku arendamise seaduste tundmisele, organiseerivad ja suunavad kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus kõik nõukogude rahva loovad jõupingutused kommunismi ülesehitamisele meie maal.

6. TUNNETAMINE ON SUUR JÕUD INIMÜHISKONNA ELUS

Inimtunnetamine on oma arenemises saavutanud määratu suuri edusamme.

Alul oli inimene looduse ees jõuetu. Ta ei mõistnud loodust ning kartis paljusid selle nähtusi. Hirm looduse purustavate jõudude ees tekitas religioos-seid kujutlusi. Inimesele tundus, et iga loodusjõu — näiteks välgu, tuule taga on elav olevus, kes talle kätte maksab. Taevanähtusi, näiteks päikese- või kuuvarjutust, tajus ta samuti hirmuga, arvates, et need on seotud tema eluga, on talle ähvardavaks ilmutuseks.

Need ja selletaolised eelarvamused ning ebausk juurdusid kauaks inimese teadvusse ega ole veel praegugi täielikult kadunud. Kuid inimeste tööalane tegevus ja selle alusel arenev tunnetamine tegid kindlalt ja kõrvalekaldumatult oma tööd, aidates inimesel avastada looduseadusi. Inimene ei saanud mitte ainult teada, et välgu on elektri-laengud, vaid ka ohjeldas selle jõu, sundis elektri ennast teenima, andma valgust, soojust, masinaid käivitama.

Kivikirvest kuni tänapäeva suurepärase tehnikani, mis võimaldab inimesel lühikese ajaga ületada ääretuid ookeane, läbida määratu suuri kaugusi õhus, ehitada suurepäraseid tehaseid ja vabri-

kuid — niisugune on tee, mille inimkond on läbinud tänu tööle ja tunnetamisele.

Meie silmade all teeb teadus praegu uusi suuri avastusi, mis töötavad inimkonnale veelgi suuremaid võimalusi eluhüvede tootmises. Niisugune on näiteks aatomienergia avastamine. Et saaks arusaadavaks, millist tähtsust see avastus omab, toome mõned faktid. Üks kilogramm uraani võib anda samapalju aatomienergiat, kuipalju saadakse energiat mitme raudteerongitäre söe põletamisest. Praegu tuleb sajatuhande kilovatilise võimsusega elektriijaama tööks, milline kindlustab suure tööstuslinna vajadusi, vedada iga ööpäeva jooksul terve rong parima söega laaditud vaguneid. Aatomienergia kasutamisel kulutatakse tulevikus niisuguse elektriijaama tööks ööpäeva jooksul kõigest 250 grammi uraani — niisugune kogus uraani mahub tikutoosi.

Kuid tunnetamine teenib mitte ainult inimese poolt loodusjõudude alistamise ülesannet. Sest kui inimese elu parandamine sõltuks ainult loodusjõudude alistamisest, siis elaksid inimesed kogu maakeral juba ammu vaba ja jõukat elu, poleks viletsust, nälga, tööpuudust ja sõdu — kõiki neid kapitalismi paratamatuid kaaslasi. Kuid hoolimata määratu suurtest edusammudest teaduse ja tehnika arenemises, hoolimata kolossaalsetest varandustest, mis on loodud ja luuakse inimese tööga, kannatavad töörahva miljonilised hulgad siiski kohutavat viletsust. Sedasama aatomienergiat valmistavad imperialistid kasutama mitte rahulikel, vaid sõjalistel eesmärkidel. Ameerika kapitalistid unistavad aatomipommide kaasabil maailmavalitsemise kättevõitmisest.

Millest see kõik kõneleb? See kõneleb sellest, et inimese elu ei sõltu mitte ainult sellest, kuivõrd

edukalt ta oma tööga materiaalseid hüvesid hangib. Inimesed võivad luua loendamatu rikkusi. Kui aga lõviosa neist rikkustest omastavad kapitalistid, neile aga, kelle kätega need rikkused on loodud, jääb tühine osa, siis ka töö niisugustes tingimustes ei ole röömu allikaks, vaid needuseks. Tähendab, kõik sõltub veel ka ühiskondlikust korrast, milline valitseb ühel või teisel maal.

Selleks, et edukalt võidelda kapitalistliku korra — orjuse ja rõhumise korra vastu, on vaja teada ühiskondliku elu seadusi.

Kodanlikud ideoloogid poevad kas või nahast välja, et sulgeda tunnetamisele igasugune juurdepääs ühiskondliku elu valdkonnas. Kuid nende jõupingutused on asjatud. Ka selles küsimuses, mis omab otsustavat tähtsust inimeste elus, on tunnetamine teinud määratu suuri edusamme. Marksismi-leninismi õpetus andis teadusliku seletuse selle kohta, kuidas elab ja milliseid teid mööda inimühiskond areneb, see õpetus näitas, kuidas ja millisel teel võib kätte võita uue, õnneliku elu.

Sellest ajast peale, kui tehti need suured avastused, on töölisklass ja kogu töötav rahvas lakanud pimeduses ekslemast. Ühiskonna elu seaduste tundmine valgustab võimsa valguskiirega nende teed uuele elule.

Nõukogude Liidus on üles ehitatud uus, sotsialistlik ühiskond, kus töovilja saavad töötajad endale. Teaduse suuri avastusi rakendab Nõukogude riik rahulikel eesmärkidel, töötajate elu parandamise huvides. Röömuga võttis nõukogude rahvas vastu teadaande selle kohta, et meie maal on ehitatud esimene tööstuslik elektriijaam, mis töötab aatomienergia abil. Kuid see on alles algus. Projekteritakse juba uusi, suuremaid elektriijaamu, mis hakkavad töötama aatomienergia abil. Nõukogude

teadlased töötavad selle kallal, et laiaulatuslikult kasutada aatomienergiat tööstuses, arstiteaduses, transpordis jne.

Rääkides looduse ja ühiskonna tunnetamise määratu suurest tähtsusest inimeste elus, ei tohi seejuures jätta arvestamata, et tunnetamise enese jõud seisab tema seoses ja ühtsuses praktikaga. Otsustav osa kuulub seejuures praktikale.

Inimesed ei saa ühtesid või teisi teooriaid välja mõelda. Teooriad ja vaated, mis on välja mõeldud ning ei arvesta praktika andmeid, on elutud. Tähtsust omavad ainult niisugused teooriad, mis tuginevad kogemustele, praktikale.

Aja jooksul vananevad paratamatult üksikud teaduslikud teesid ja teooriad ning ei vasta enam uutele kogemustele, uutele võimalustele, mis on tekkinud inimeste praktilises tegevuses.

Selgitame seda tuntud näite varal.

1935. aastal tekkis meie maal eesrindlike tööliste liikumine, kes olid õppinud valitsema uut tehnikat ning rakendasid seda tehnikat ennenägematu tööviljakuse saavutamiseks. Tänu uutele töömeetoditele tootsid nad kaevandustes sütt tunduvalt rohkem kui enne, vedasid ronge ebatavalise kiirusega jne.

Sellest ajast on novaatorite liikumine arenenud laiaulatuslikult kõigil tootmisaladel.

Nii näiteks on laialdaselt tuntud metalli kiirlõikajate liikumine, kes saavutavad metalli lõikamisel niisugust kiirust, mis pole üldse võrreldav teaduse ja praktika poolt varem kehtestatud normidega. Piisab, kui öelda, et tootmise eesrindlased lõikavad nüüd metalli kiirusega 600—700 meetrit minutis, kuna varem norm ei ületanud 50—60 meetrit. Üksikud töölised aga saavutavad kiiruse kuni kolm tuhat meetrit minutis.

On selge, et vanad teaduse mõisted metallilõikamise kiirusest, mis on ära toodud tehnilistes õpikutes, sattusid vastuollu uue praktikaga, uute kogemustega. Milline on väljapääs sellest olukorrast? Muidugi ei pea uus praktika oma kasvanud võimlusi kooskõlastama teaduse vananenud mõistetega, vaid teadus peab korrigeerima oma vananenud mõisteid ning looma uued mõisted, mis vastavad uuele praktikale.

Toodud näide võimaldab aru saada meie tunnetamise arenemise seadusest. Teatud ajani on meie vaated ja mõisted olemasolevate kogemustega kooskõlas, sest nad on tekkinud nende kogemuste alusel. Niisugusel korral aitavad teaduslikud teooriad praktilisel edasi minna, saavutada paremaid tulemusi. Kui aga praktika uute andmete ning vanade mõistete ja vaadete vahel tekib lahkuminek, vastuolu, siis saadakse sellest üle sel teel, et teadus võtab arvesse praktika uusi tulemusi, uusi kogemusi ning süvendab oma mõisteid, loob uued teooriad.

Siit on ilmne, mispärast teooria ja praktika ühtsusel, tunnetamise ja inimeste praktilise tegevuse ühtsusel on niisugune tähtsus ning mispärast marksism-leninism nimetab seda ühtsust meie tunnetamist ja meie praktikat edasiviivaks jõuks. Tunnetamine, mis ei arvesta praktika uusi andmeid ning on praktikast eraldatud, hakkab tugevasti maha jääma, kiratsema ning muutub lõpuks mitte kellelegi vajalikuks ja isegi kahjulikuks tegevuseks. Niisugune tunnetamine ei ole võimeline praktikat relvastama. Ja vastupidi, kui tunnetamine on praktikaga ühtne, arvestab uusi praktika andmeid ning korrigeerib julgelt vananenud vaateid, siis ta mitte ainult et areneb ise pidevalt, vaid aitab ka praktilisel edasi liikuda.

Seepärast rõhutataksegi tuntud raamatus «Üle-

liidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajalugu. Lühikursus», milles on ära toodud NSV Liidus sotsialismi eest toimunud võitluse suured kogemused, et teooria ja praktika ühtsus on proletariaadi partei teenäitaja.

Kommunistliku partei praktiline tegevus on edukas sellepärast, et see tugineb marksistlik-leninlikule teorialele. Marksistlik-leninliku teooria jõud aga seisab selles, et ta on lahutamatult seotud partei praktilise tegevusega ning rikastub pidevalt selle tegevuse alusel.

*

Niisugused on marksistliku tunnetusteooria põhiküsimused. Öeldust nähtub, et see teooria õpetab, kuidas toimub meid ümbritseva maailma tunnetamine, millist määratu suurt jõudu kujutab endast inimtunnetamine ühiskonna elus ja mispärast seda teooriat on vaja tundma õppida, et veel suurema eduga täita uue, kommunistliku elu eest võitleja ülesandeid.

SISUKORD

1. Kas me oleme võimelised õigesti tunnetama meid ümbritsevat maailma	5
2. Tunnetamine on välismaailma peegeldus inimese ajus	14
3. Kuidas toimub tunnetusprotsess	23
a) Praktika kui tunnetusprotsessi alus	24
b) Aistingute osa tunnetusprotsessis	28
c) Mõtlemise osa tunnetusprotsessis	34
d) Praktika osa meie teadmiste õigsuse kontrollimisel	48
4. Kas saab tõe tunnetada korraga ja pidada teda lõplikuks	53
5. Kas inimtunnetamine on võimeline tulevikku ette nägema	64
6. Tunnetamine on suur jõud inimühiskonna elus	73

М. Розенталь
ЧТО ТАКОЕ МАРКСИСТСКАЯ ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ

На эстонском языке
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантэ 10

*

Toimetaja J. Seiental.
Tehniline toimetaja A. Ruutsoo.
Korrekto rid H. Tillemann ja H. Sinilaid.

Ladumisele antud 29. X 1955. Trükkimisele antud
23. I 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 5,0.
Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 4,10.
Arvutuspoognaid 3,38. Trükiarv 2000. MB-00846.
Tellimise nr. 2028.
Trükikoda «Bolševik», Viljandi,
V. Kingissepa t. 31/26.

Hind 60 kop.

60 kop.

A

20939

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00960730 2